

06/2

DECEMBER 2006
26. ÅRGÅNG

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

Alexandria dukker op af havet – myter bliver levende

Store dele af Alexandria ligger nu under havet, men franske arkæologer har i flere år bragt mange interessante kunstværker frem til overfladen. En stor udstilling om projektet er blevet vist i Berlin. *Tine Bagh* besøgte den.

Side 18

4 Nogle betragtninger over slangeguden i Historien om den skibbrudne sømand

Hans Kiesow

22 Den 2. pylon i Karnak og Nefertitis piller

Lise Manniche

28 Ægyptens fugle – dengang og nu

Annie Vedelsby

34 Ægyptologi i Australien

Lise Manniche

36 Shenute – en ægyptisk Elias

Paul John Frandsen

46 Konference i Portugal

Lise Manniche

FASTE RUBRIKKER

47 Siden Sidst

51 Anmeldelser

OM FORFATTERNE

Tine Bagh er cand. phil. i ægyptologi, PhD i nærøstalsk arkæologi og ekstern lektor ved CNA

Paul John Frandsen er mag. art. i ægyptologi og lektor ved CNA

Hans Kiesow er bl.a. BA i humaniora og læser nu ægyptologi på CNA

Lise Manniche er mag. art. og PhD i ægyptologi samt ekstern lektor og Carlsbergfondsforsker ved CNA

Annie Vedelsby er konservator, kurateringsassistent og illustratør ved Zoologisk Museums 2. afd.

English abstracts

Reflections on the serpent god in the story of The Shipwrecked Sailor

Hans Kiesow

This often translated story is here interpreted as an allegory of life, death, forgiveness and afterlife. The serpent on the island of the Ka is related to Mehen whose main rôle in the books of the Underworld is as protector of Ra during the night. Based on the evidence inherent in the tale, the adventures of the sailor can be seen as a metaphysical voyage, giving hope and promise to the unfortunate envoy who relates the story.

The 2nd pylon at Karnak and the pillars of Nefertiti

Lise Manniche

The 'pillars of Nefertiti', found some sixty years ago inside the 2nd pylon of the temple of Amun-Ra at Karnak, have not yet been published in full, but among those who have made reference to them in shorter contributions there is some disagreement as to where they actually belonged in the initial building scheme of Akhenaten. The author examines the evidence in the original excavation reports which leaves no doubt as to whether they were found in situ or had been moved in antiquity.

Alexandria

Tine Bagh

Underwater excavations in the harbour of Alexandria have captured the interest of archaeologists and as well as the general public, and a major exhibition is currently touring museums in Europe. The author outlines the history of Alexander and his successors and reveals the background and results of the two main characters involved in reviving the 'sunken' city.

Birds of Egypt – then and now

Annie Vedelsby

The author of this article is also a superb draftsman. She presents six of the birds of ancient Egypt, known from hieroglyphs and (in most cases) also from reliefs and wall-paintings.

Shenute – an Egyptian Elias

Paul John Frandsen

This is the first of a number of articles dealing with Shenute of Atribis, one of the great personalities of the Coptic church who in the 5th century was involved in the turbulent discussions taking place among scholars on the very nature of God. Shenute embraced religion as well as politics, and he became the founding father of Egyptian Christian theological discourse.

Papyrus udgives af
Dansk Ægyptologisk Selskab
c/o Carsten Niebuhr Afdelingen
Københavns Universitet Amager
Snorresgade 17-19
2300 København S

Hjemmeside
www.daes.dk

DÆS e-mail
post@daes.dk

Papyrus e-mail
lise@mannique.org

Bestyrelse
Torben Holm-Rasmussen
(formand)
Elin Rand Nielsen (næstformand)
Pia Adamsen (sekretær)
Tine Bagh
Diana Barfod (kasserer)
Paul John Frandsen
Lise Manniche
(Papyrus-repræsentant)

PAPYRUSredaktion
Lise Manniche (ansv.)
Bo Dahl Hermansen
Annette Kjølby
Annette Lerstrup
Elin Rand Nielsen
Anne Zeeberg

Grafisk medarbejder
Merete Allen Jensen/GangArt

Tryk
P.E. Offset, Varde
Papyrus udgives med støtte fra
Kulturministeriets Tidsskriftstøt-
teudvalg.
Eftertryk kun tilladt med skriftlig
tilladelse fra redaktion og forfat-
tere.
Indlæg modtages gerne. Bortset
fra det redaktionelle stof dækker
bladets indhold ikke nødvendigvis
redaktionens holdninger, da Papy-
rus også er åben for debat.

ISSN 0903-4714

Omslagsbilleder
Forsiden: Alexander den Store,
Det Arkæologiske Museum i
Napoli. Foto LM.
Bagsiden: Øregrib og gudinden
Nekhbet af Annie Vedelsby.

Redaktionelt

Forrige nummer af Papyrus blev efterspurgt i usædvanlig grad. Vi havde i forvejen trykt ekstra eksemplarer, og da disse også blev revet væk, forsatte vi med at producere særtryk. Årsagen var naturligvis den aktuelle oversættelse af Judas-evangeliet til dansk, der gjorde, at ikke blot blev oversætteren og bladet kendt af en videre kreds, men Dansk Ægyptologisk Selskab fik flere nye medlemmer. Der er tydeligvis en stor interesse for det oldkristelige Ægypten, og da der derfra går en direkte linie tilbage til det faraoniske Ægypten, er det helt naturligt, at Papyrus også giver plads til dette "nyere" stof. Det viser sig allerede i Paul John Frandsens artikel i dette nummer, der giver en indledende præsentation af en af de mest karismatiske personligheder i de første århundreder e.Kr.: Apa Shenute, som har efterladt sig en større, litterær produktion. Det Hvide Kloster, som han grundlagde nær byen Sohag, står stadig med sine vældige mure og minder os om denne betydelige periode i Ægyptens historie.

Den græsk-romerske tid i Ægypten danner en bro mellem det faraoniske og det kristne. Tine Bagh besøgte årets store Alexandria-udstilling i Berlin, der viste skatte fra den oversvømmede by (den "sunkne" by, som den dramatisk, men ukorrekt er blevet kaldt). Hun giver et rids af historien om og efter Alexander og fortæller om baggrunden for det seneste årtis fascinerende opdagelser under vandet.

På det faraoniske firmament færdedes gribbe og falke, og på jorden vraltede gæs, ænder og vagtelkyllinger, mens ibis'en gik sin statelige gang og og samlede guldgrube i sit lange næb. Annie Vedelsby, som tidligere har beriget os med oplysninger fra naturens verden, har indkredset dem for os i sin præcise streg og fortæller deres historie.

Under DÆS-turen i september tilbragte redaktøren og et par ihærdige rejsedeltagere en del tid med at identificere de forskellige faraoner, der har sat deres aftryk på den 2. pylon i Karnak, som i mere end tusind år stod som templets hovedindgang. Interessen for dette vældige porttårn stopper dog ikke ved det ydre, for det, der var brugt som fyld indeni, er mindst lige så interessant. Det drejer sig bl.a. om resterne af nogle ca. 10m høje piller, hvor Nefertiti ses ofrende til solskiven i selskab med en af sine døtre, men uden spor af kongen. Der er delte meninger om historien bag disse piller, men de oprindelige udgravningsrapporter kan kaste lys over et par af de omdiskuterede spørgsmål.

Rygtet om Hans Kiesows specialeopgave ved CNA kom Redaktionen for øre, og det viste sig da også hurtigt at være Papyrus-materiale. HK har med basis i allerede eksisterende udlægninger været endnu videre omkring i sin søgen efter et tilfredsstillende bud på en fortolkning af Historien om den Skibbrudne Sømand og ikke mindst den rolle, der spilles af den enorme slange på Ka'ens ø.

Med Siden Sidst, der som altid er Annette Lerstrups personlige oplevelser ved at læse Kmt og Egyptian Archaeology, et par anmeldelser og nyt om ægyptologi i andre lande håber Redaktionen også i dette nummer at have opnået en balance, der kan imødekomme læsernes forventninger.

LM

Historien om den skibbrudne sømand

Hans Kiesow

Få oldægyptiske tekster har været genstand for så mange oversættelser, studier og teorier som fortællingen om Den skibbrudne Sømand. Det er måske ikke så underligt taget i betragtning, at den er en af de mest fuldstændige, man hidtil har fundet. I moderne tid er den kun kendt i en eneste papyrusversion, som W. Golenischeff præsenterede i oversættelse i 1881. Manuskriptets herkomst er ukendt. Det blev genfundet i Eremitage-museet i Skt. Petersborg og stammer fra Mellemste Rige. Historien kan læses i en oversættelse af Annette Lerstrup i Papyrus 19/2 1999, og jeg vil her blot henvise til et par af de herunder nævnte udenlandske oversættere, G. Lefè-

bvre, M. Lichtheim og P. le Guilloux, hvis versioner til moderne sprog er eksemplariske.

Nogle kendte ægyptologers mening om historien

Pudsigt nok har nogle af de mere berømte oversættere af historien, såsom Lefèbvre¹ og Lichtheim² ikke gjort meget ud af en fortolkning i forbindelse med deres oversættelser, men er blot fremkommet med generelle betragtninger om historien. Således beskriver Lichtheim, s. 211 historien som hørende til: "...tales of wonder of miraculous events in which human beings encounter the supernatural". Lefèbvre, s. 30-31 tager ukarakteristisk for sin normalt slagfærdige og gennemskuende analyse måde

set svarer til antallet af slangeguder inklusive synkretiserede guder med afarter. Disse slangeguder har alle det til fælles, at de både kan være farlige og beskyttende. Denne iboende dobbelthed findes ligeledes hos andre guder, såsom Selket og Sakhmet.

Et godt eksempel er kobraslangen (ægyptisk *iaret*, græsk *uraios*, latin *uræus*), der beskytter farao, men er farlig overfor hans fjender. Da Ra ifølge legenden mistede sit øje, erstattede han det med et andet. Da det forsvundne øje kom tilbage, var det rasende over, at dets plads var blevet udfyldt, og for at berolige og trøste det, tog Ra det på sin pande i form af en uræus. Symbolikken med øjet og slangen kan eventuelt bero på en analogi mellem solgudens brændende varme øje og den måde, et slangebids brænder. Under alle omstændigheder kan man konstatere, at idéen om Ra og en beskyttende slange var veletableret. På den positive side kan ligeledes nævnes, at slangens hamskifte i oldtidens Ægypten blev betragtet som en fornyelse, eller en genfødsel, og at Ra jo også forynges ved at rejse gennem en slanges krop i nattens tolvte time.

Blandt de mest kendte slangeguder kan nævnes følgende:

Uræus-slangen, der som nævnt slyngede sig om både kongers, dronningers og guders hoveder.

Wadjet/Uto/Udjat fra Buto, en af de "to fruer", der symboliserede hver del af dobbeltriget.

Kebehut, den "himmelske slange".

Meretseger, "hun, der elsker stilhed", der var skyts-gudinde for håndværkerne i Deir el-Medina, og som har fået det pyramideformede bjerg på stedet opkaldt efter sig.

Nehebukau, "den, der båndlægger ånderne".

Renenutet, "slangen, der nærer" eller "den store amme", gudinde for høst og frodighed.

Denwen, nærmest en slags ildsprudlende, drageagtig slangeguddom

Underverdensslanger og Ra

Foruden disse guder var der et par meget kendte og en stor mængde mindre kendte underverdensslanger eller -slangeguder. De kendteste var Apophis og Mehen. Apophis var Ras indædte modstander, som hver eneste nat forsøgte at standse og udrydde Ra på dennes farefulde færd gennem natten, for at Ra ikke skulle genfødes med den nye dag. Ras konstante beskytter på denne færd var Mehen ("den, der snor sig"). Mehen slår som oftest en ring omkring Ra eller hans kahyt på solbåden og holder dermed hans fjender væk fra ham under hele turen gennem natten indtil hans genfødsel næste morgen.

historien delvist for pålydende. Han placerer slangens ø i, eller ved, Punt og slår den hen som en sømandshistorie, altså en slags "tall story". Han tager også diskussionen op (i sin note 3) med andre, der har forsøgt at placere øen geografisk i den virkelige verden, hvilket går direkte imod historien, hvor slangeguden i linie 153-154 rent ud siger, at øen vil forsvinde i havet. Andre forskere, såsom Golenischeff og A. H. Gardiner³ opfatter "Ka'ens ø" som "åndens ø", "spøgelsets ø", altså den fortryllede ø, og ser således mestendels historien som et æventyr.

Kan man opfatte historien anderledes?

Da vi imidlertid ved, at underholdningslitteratur som sådan ikke optræder i Ægypten før langt senere i historien og samtidig kender de gamle ægypteres hang til at blande religion, propaganda og belærende afhandlinger sammen til en større helhed, virker det lidt forenklet udelukkende at betragte historien som en slags æventyrlig forløber for et kapitel i Odysseen eller Sindbads oplevelser i Tusind og én nat.

Det forekommer mig, at rammefortællingen med historien, hvori en sømand fortæller en anden historie om en slange gud, der fortæller en tredje historie, i sin struktur er mere kompliceret og symbolrig end som så. Jeg mener således, at man bør tage historien som en slags hermetisk tekst, og fortrinsvis belyse den ud fra dens egne, interne præmisser. Gør man det, er slange gudens rolle central for fortællingens mening, og jeg vil i det efterfølgende med hjælp fra andre ægyptologers undersøgelser forsøge at belyse slange gudens rolle og identitet med henblik på en fortolkning af historien.

Slanger og slangeguder

I oldtidens Ægypten er mængden af slangeguder direkte proportional med mængden af slanger. Ifølge *Lexikon der Ägyptologie* fandtes der i oldtidens Ægypten ca. 36-38 slangearter, hvilket stort

Fig. 1 Lyla Pinch Brock, *The Shipwrecked Sailor. A Tale from Ancient Egypt*, American University Press Cairo, 1998.

Mehen udgør således en slags underverdenspendant til uræus-slangen. Dette kan også konstateres rent lingvistisk, hvis man slår op i Hannig,⁴ side 356. Her kan man se, at tegnene for *mhn* "ringeln (*Uräus-Schlange n hr auf dem Kopf*)" er de samme som for *mhn* "Mehen-Schlange (*die sich auf der Nachbarke ringelt*), Umringlerschlange"... bortset fra determinativet, der for begges vedkommende er en kobraslange med udspilet hoved, der er parat til at hugge. I uræusens tilfælde har den blot en lille hale, mens den som Mehen-determinativ har en bølgende hale, der til sidst hæver sig over hele slangen og buer tilbage hele vejen over dens hoved. Hvor Ra således har en beskytter i den "normale verden", har han en tilsvarende i underverdenen.

Er slangen i "Den skibbrudne" en guddom – og er den i så fald ægyptisk?

I de foregående paragraffer har jeg nok så flot forudsat, at slangen i fortællingen er en gud; men er det rent faktisk tilfældet? Er det muligt at identificere den som ægyptisk guddom?

Hornung⁵ er ikke i tvivl. Side 118-119 betegner han slangen som "Schlangengott", og konstaterer, at selv om navnet på denne "Gottheit" aldrig nævnes, efterlader fortællingen ingen tvivl om, at den skibbrudne anser den for en "Gotteserscheinung, die Offenbarung einer neuen, bisher unbekannten

Gottheit in fernen Landen." Hornungs mening er klar; selvom slangen er en gud, er den ikke ægyptisk, men fremmed. Han argumenterer ikke yderligere for dette synspunkt, men nøjes med at konstatere, at den viser sig i skikkelse af et levendegjort kultbillede. Det forekommer mig dog lidt ulogisk, at slangeguden, hvis den ikke var ægyptisk, skulle vælge at vise sig just som et ægyptisk kultbillede med ægyptiske gudeattributter allerede før den ved, hvorfra den skibbrudne stammer. Ud fra min synsvinkel må slangeguden derfor være ægyptisk.

Goedicke⁶ har sin helt egen mening om slangen og dens udseende. Han afskriver den som et symbol på, eller en avatar af *skæbnen*. For ham er historien et møde mellem en mand og hans skæbne. Han benytter også lejligheden til at argumentere for, at slangens skæg skulle være dens "trail", altså spor, og ikke dens skæg! og fortsætter sin argumentation med at postulere følgende (side 28): "The measurement of 30 cubits in length and more than 2 cubits in width are most probably significant as part of a pun. This is especially tempting in regard to the measure of 30 cubits in length and more than 2 cubits in width, in view of the equally long monster in CT II 387 a, but the precise nature of the pun eludes me." Her henviser Goedicke med sin note 11 til følgende: "It is tempting to surmise a connection between *m'b3* and *b3*, but no clear solution comes to mind." Med andre ord indikerer Goedicke her, at han mener, at "skæg" skal forstås som "spor", størrelsen af skægget (sporet) som en vits, han ikke kan sætte fingeren på, og præsenterer et lingvistisk "bevis", han selv ikke kan sandsynliggøre. Hans endelige konklusion er, at slangen repræsenterer Skæbnen.

Personligt synes jeg ikke, hans artikel bidrager meget til forståelsen af slangen eller historien. Den obskure vittighed forbliver formentlig obskur. At slangens skæg skulle være dens spor står han aldeles alene med.

Redford⁷ gør et stort nummer ud af at sammenligne Den skibbrudnes slange med en indisk slange, der er beskrevet to tusind år senere af Philostratus og siger følgende: "We can only conclude that both the sailor's and Philostratus's serpents are the same animal in essence and belonged to a widespread folklore regarding the fantastic snakes of the Red Sea". Efter min mening overser han ganske, at Den skibbrudnes slange dels er unik, dels har adskillige guddommelige aspekter, såsom dens udseende, kræfter og evne til at forudse fremtiden, hvilket de (i øvrigt mange) indiske slanger ikke besidder. Det er lige lovligt flot at tage to tekster, der er skrevet med to tusinde års mellemrum, og uden videre konkludere, at de er del af en og

samme “widespread folklore”. Den ægyptiske folklore var helt sin egen, og havde ikke noget at gøre med den indiske. Desuden er det noget af et postulat at basere en hel folklore på en tekst, der indtil videre kun er fundet i et eneste eksemplar.

Redford tilføjer i sin note 2: “The meaning of the snake’s role in the story does not depend, as far as I can see, on the reader’s appreciation of his cultic connexions”. Han undlader dog fuldstændig at fortælle, hvad meningen med historien er i hans personlige optik. Jeg mener, han tager grundigt fejl også i denne betragtning, idet historien, så vidt jeg kan se, er spækket med referencer til den ægyptiske religion, og er stort set meningsløs og uden morale, hvis man lader disse ude af betragtning. Dette kommer jeg mere ind på i næste afsnit.

Øens slange som guddommen Ra

Derchain-Urtel⁸ er af en helt anden og efter min mening betydeligt mere velunderbygget og gennemarbejdet mening end både Hornung, Goedicke og Redfords i de herover nævnte tekster.

Derchain-Urtel nævner s. 84 slangens fortælling om de 74 søskende/slægtninge, den har mistet ved meteornedslaget, vers 126-128, og sammenligner dette tal med de 74/75 aspekter af Ra, der præsenteres i Sollitaniet⁹ (Hornung II). Hun pointerer yderligere, at ægypterne ikke ville vælge tallet 74 blot som et stort, uspecifikt tal. Derfor kan 74 ikke være et tilfælde, men er en klar henvisning til Ras aspekter.

Derchain-Urtel går herefter over til at beskrive slangen, og henviser til talrige ægyptiske fremstillinger af guder med guld- og sølvkroppe og -knogler og lapis lazulihår. Hvad angår slangens skæg, der er fulde to alen langt, henviser hun til diverse slanger med skæg, især i Amduat, og påviser en hel ikonografi med skæggede slanger, der fortrinsvis har noget med kredsen af solguder at gøre. Hun pointerer, at man ikke med sikkerhed kan afgøre, om den skibbrudnes slange har et menneskeligt ansigt eller ej, men giver eksempler på skæggede slanger med menneskelige ansigter.

Derchain-Urtel henviser på ny til Sollitaniet, og gør en del ud af at betone, at Ra kun er komplet, når alle hans aspekter er til stede, og at han derfor er i en tilstand af delvis dekomposition efter at have mistet de fleste af sine aspekter ved meteornedslaget. Derfor vil hans habitat (øen) også gå i opløsning og forsvinde i havet. Hun giver derefter eksempler på, at Ra i mange fremstillinger støjer lige så meget som øens slange, når han dukker op, og identificerer slangeguden som Ra og dens datter, der

Fig. 2 Sarkofag. Mehen i undervendenen. Fra Sepis grav, Sarkofagtekst 758, samt forstørret detalje af samme.

undgik døden, (“lille pige” *štt ktt*) som Ma’at. Derchain-Urtel fremdrager dernæst udtrykket “Ka’ens Ø” (*iw n k3*) fra vers 114. Hun hæfter sig ved alle de gode og righoldige spisemuligheder, øen indeholder, og henviser til Ka-ofringer, som hun dernæst henfører til “Ras marker”. Endelig mener hun at forstå slangens udsagn om, at øen vil gå under som en henvisning til Dødebogens kapitel 175, hvor Atum fortæller Osiris, hvordan han vil destruere alt, hvad han har skabt og vende tilbage til urhavet i skikkelse af en slange. Derchain-Urtel mener, at historien foregår kort før dette finder sted, men i en mytisk tid, der ikke får indflydelse på det jordiske liv, hvorfor den skibbrudne vil overleve på et jordisk plan.

Kommentarer til Derchain-Urtels udlægninger

Derchain-Urtels vigtigste konstatering i denne artikel er efter min mening den, der omhandler Ras 74 aspekter. Denne opdagelse er yderst væsentlig for forståelsen af historien. Alene derigennem kan man konstatere, at Donald Redfords lette bemærkning om, at slangens rolle for læserens forståelse ikke er afhængig af læserens “forståelse af den kultiske forbindelse”, er aldeles forkert. Derchain-Urtels konstatering af, at der er tale om en ægyptisk guddom med tæt tilknytning til Ra og en verden i opløsning er ligeledes essentiel for forståelsen af histo-

Fig. 3 Slangespil. Mehen-spil i Oriental Institute, University of Chicago.

rien. Jeg er dog ikke umiddelbart enig med hendes fortolkning af begrebet “Ka’ens Ø”, ej heller af hendes udlægning af øens kommende undergang. Disse ting vil jeg forsøge at belyse i de følgende afsnit. For at kunne gøre det vil jeg vende tilbage til underverdensslangeguden Mehen.

Mehen som guddom og brætspil

I sin fremragende udredning af Mehens mysterier kommer Piccione¹⁰ med adskillige interessante betragtninger. Først fortæller han om Mehens primære rolle, der ifølge Amduat, Portbogen og Bogen om Natten fortrinsvis består i at omringe Ra med sine mange snoninger og beskytte ham fra enhver form for ondskab udefra. Dødeteksternes esoteriske karakter gør dog, at Mehens specifikke rolle var holdt hemmelig, og at hans mystiske opførsel er en del af et større mysterium. Som et led i sit virke skulle han ikke blot beskytte Ra imod farer udefra, men også omringe Ras fjender og holde dem fanget i sine snoninger.

Yderligere viden om Mehen kan findes i Sarkofagteksterne 758-760 fra Sepis grav i XII dynasti [fig. 2]. Af disse 3 tekster findes 758 og 759 gentaget i Dødebogens kapitel 131 i Nye Rige. Disse formularer viser en slags kort over dødsriget, hvor Mehen

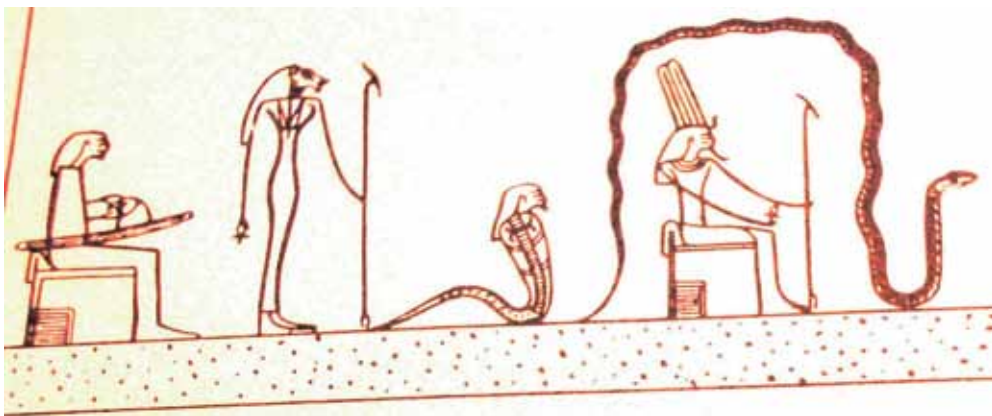
omkranser Ra, der sidder på en ø på sin millionårstrone. Mehen har her 9 koncentriske ringe (veje), hvoraf de fire er røde (ildveje) og de fem andre sorte. Ifølge teksterne er det “veje, der bortviser” (*šb3w štnmw*). Formular 759 afslører navnene på disse ildveje, som er (*w3w.t mhn*), altså Mehens veje, og siger også følgende: “Luk op for mig, luk portene op, I der er i Mehen, for jeg kender Ras bane og dem, der er i ham” (det vil sige portene). Formular 760 specificerer, at “den, der kender navnet på disse veje må komme ind i Mehen. Den, der kender denne formular, vil ikke dø for evigt. Han vil leve af det, Ra lever af.”

Piccione går herefter over til beskrive *mhn*-spillet, et spil, hvor deltagerne rykker deres brikker på “Mehens veje”, hvilket vil sige oven på en gengivelse af en sammenrullet Mehen [fig. 3]. Felterne er identiske med de “porte”, Mehen indeholder. Dette spil har været kendt siden prædynastisk tid og er blevet spillet over hele Ægypten hele vejen gennem Gamle Rige.

Mehen-spillet er ligeledes fundet på væggene i mastabaer fra Gamle Rige og havde et varierende antal felter. Da man ikke har fundet eksemplarer af spillet efter Gamle Riges fald, kunne det se ud til, at man er holdt op med at spille det en gang i Første Mellemtid. Der er dog fundet eksempler på afbildninger af spillet på gravvægge i 26. dynasti, altså næsten to tusind år senere, hvilket dog nok kan tilskrives den såkaldte neo-memphitiske “revival”, hvor man genoptog kunstneriske motiver fra Gamle Rige.¹¹

En religiøs kontekst for Mehen-spillet

Spillet spilles udefra, så man ender med at komme ud af Mehens mund efter at have fulgt “ildvejene”. Spillet blev identificeret direkte med Mehen. I pyramidetekst 332 “Det er denne NN, der er kommet frem fra Mehen-spillet. Da NN dukkede op, kom han frem fra en ånde af ild. Som NN har berejst de to himle, således er NN vendt tilbage til De to Lande”. Hertil siger Piccione på side 48: “Mehen is both gameboard and serpent. While the king is conceived of as ‘coming forth’ from that board, he is, at the same time, understood as being reborn in a blast of the serpents breath.” Piccione sandsynliggør herefter, at idéen om rejsen gennem Mehen for at kunne blive genfødt holdt sig helt op til Nye Rige med både Mehen-amuletter og i Sarkofagtekster, hvor af-

døde rejste gennem “Ras bane”, omskrivningen af Mehens veje. Piccione afslutter sin argumentation således: “In conclusion we note the following: the *mhn* game was understood as means of transformation to rebirth through a process of journey.”

Hvorfor Ka’ens ø?

Da den skibbrudne er blevet kastet i land, tilbringer han nogle dage alene som nærmest skindød i en hytte. Man kunne her tolke det, som om han var død og lå i et gravmæle. Efter et par dage bliver han sulten, og går ud på øen for at finde mad. Den mad, han finder, minder meget om de madofringer, der lægges på den jordiske side af sjæledøren i en grav, som også Derchain-Urtel var inde på. Man kunne derfor tolke disse hændelser således at den skibbrudne var havnet i underverdenen, men ikke hel, kun som sin ka. Ka’en er jo som bekendt den tvillingedel af et menneske, der indeholder den fysiske livskraft, og som blandt andet spiser. Udtrykket: “Ka’ens Ø” stammer fra slangeguden (linie 114), og forstærker således indtrykket af, at den skibbrudne i begyndelsen kun består af sin ka.

Slangeguden som en ægyptisk gud med tilknytning til Ra

Slangeguden beskrives som værende 30 alen lang, med en krop af guld, øjenbryn af ægte lapis lazuli og et skæg på to alen; desuden støjer den, som konstateret af Derchain-Urtel, ligesom selveste Ra, når han dukker op. Den opfører sig karakteristisk for ægyptiske slangeguder med sin både truende, og senere, beskyttende adfærd. Endelig er der Ras 74/75 aspekter, der går igen i guddommens fortælling om meteornedslaget. Jeg anser det med disse argumenter for påvist, at øens slangegud ikke alene er en ægyptisk slangegud, men decideret er et aspekt af Ra.

Det har været debatteret hvor normalt, det er, at slangeguder fremstilles med menneskeansigt.

Fig. 4 er et eksempel på Mehen, der ligner øens slangegud til forveksling. Dette er en fremstilling af Amduats 7. time, hvor man i øverste register ser det, der er beskrevet i teksten. Hermed har vi den “menneskehovede uræus-slange, den levende ... (489)”. Solguden siger henvendt til vedkommende: “Levende! Åbn din (slangekrops) snoning. Jeg er kommet for at oplyse den, der står for mørket (Osiris), at jeg kan skaffe ham et hvilested, der er i Mehen.” I 2. scene er Osiris omgivet af Mehen-slange, der her hedder “den med levende skikkelse”.

Således ser vi her Mehen to gange: Én gang med menneskeligt ansigt samt gudeattributter inklusive skæg, den anden gang som han oftest fremstilles, nemlig omkring Ras kahyt. Ras tiltalemaader, “levende. Åbn din snoning”, “hvilested i Mehen” samt nummer to udgave af Mehen-slange er klare henvisninger til, at begge figurer er identiske med Mehen. Hermed har vi belæg for, at Mehen kan optræde som slange med menneskeligt ansigt og gudeattributter. Dermed kan han se ud, som slangen på Ka’ens Ø sandsynligvis har set ud. Det er ganske vist ikke helt klart, om sidstnævnte slange havde et menneskeansigt, men indikationen af attributterne og især skægget tyder kraftigt på, at dette kunne være tilfældet.

Mehens rolle på øen

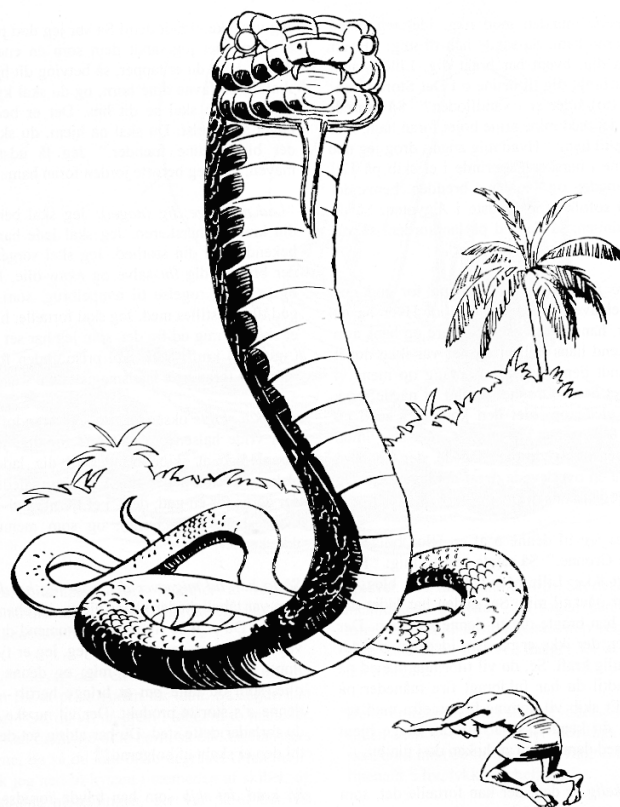
Hvis man forestiller sig øen som Ras ø, nemlig den, han sidder i på illustrationen herover, omgivet af Mehen, falder en del ting i fortællingen på plads. Man kan her tænke sig den aldrende Ra på sin vej gennem natten, på vej til at blive genfødt. Der er nu kun ét aspekt af ham tilbage, nemlig hans vogter, Mehen, der skal sikre ham imod eventuelle fjender på falderebet, før han munder ud i den nye dag.

Fig. 4 Mehen. Fra Hornung, Unterweltbücher, side 129-130.

Fig. 5 Lise Maniche ca. 1988 (upubliceret).

Fig. 6 Sussi Bech i *Papyrus* 19/2, 1999, s. 11.

Hvis øens slange gud er Mehen, er det også derfor, den er så truende i sin adfærd, lige da den opdager den skibbrudne. I linie 70-73 truer den med at reducere den skibbrudne til aske, hvis han ikke identificerer sig. Da guden finder ud af, han er en meriteret ægypter og ikke en fjende, ændrer dens attitude sig med et slag. Hvis guden, som jeg tolker den, er Mehen, opfører den sig karakteristisk ved at lade den afdøde skibbrudne "spille Mehen" gennem sin krop. Slangeguden tager ham (hans Ka) i munden og genføder ham til livet. Slangeguden lover ham i linie 136, at han kan vende hjem til Ægypten og leve *m-k3b n snw.k wn.k rf*, hvilket af le Guilloux¹² fortolkes som: "blandt dine fæller, (og) du vil blive til på ny". I linierne 167-168 spår guden, at: "...Se, du vil ankomme til landet om 2 måneder, du vil tage dine børn i din favn, (og) du vil blive ung igen". Den skibbrudne vil således blive (eller er allerede) genfødt forynget. Bemærkningen om, at den skibbrudne vil blive begravet korrekt hjemme (linie 169) forkommer mig at være essentiel for at han senere, når han døde rigtigt, kunne nå det efterliv, man ikke kunne uden balsamering og sarkofag. Hermed gør Mehen ham en stor tjeneste, da det ikke var særlig attraktivt at lide druknedøden og dermed aldrig

kunne nå frem til et godt efterliv. Mehen lader ham derfor blive på øen, til han kan afhentes, før den lader øen forsvinde igen. Den skibbrudne har dermed gennemført den rejse, Piccione nævnte: "Til slut kan vi konstatere følgende: *mhn*-spillet blev opfattet som en forvandling til genfødsel gennem en rejse".

Historiens betydning

Historien er en allegori om liv, død, tilgivelse og efterliv, præsenteret som en eventyrlig historie. Som jeg ser det, er den skibbrudne havnet "i orkanens øje" på den ø, Mehen omkranser, og som til tider huser Ra/Osiris, når Ra er på vej gennem underverdensnatten for at komme frem sammen med den nye dag. Det sker i de(n) sidste time(r), før Ra genfødes. Ra er ældet, som han ofte fremstilles i Underverdensbøgerne, og alle hans aspekter bortset ét, er væk med meteornedslaget.

Vil man her indvende, at der går månedsvis på øen, er det uden betydning, da gudernes tidsregning ligger helt uden for den jordiske. Som kuriosum kan det lige nævnes, at Ra jo også selv glider igennem en slange for at få et nyt liv eller for at smide sin gamle ham, så at han kan genopstå, og at øen ikke er uden lighedspunkter med urhøjen i urhavet.

Fig. 7 Tamara Bower, *The Shipwrecked Sailor. An Egyptian Tale with Hieroglyphs*, Athenaeum Books for Young Readers, New York 2000.

En fortolkning af historien

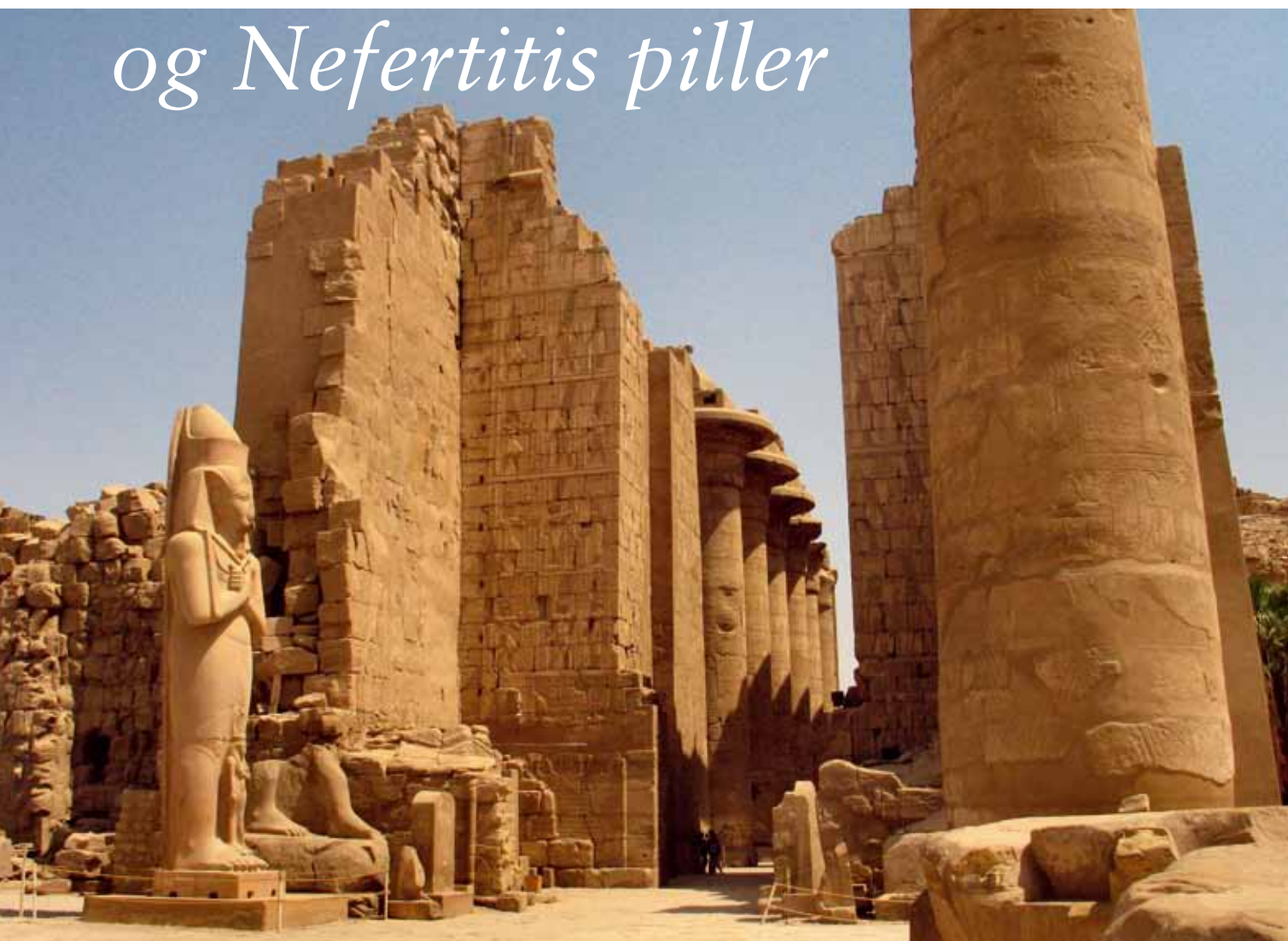
Hvis man godtager min hidtidige fremstilling, åbner det for en enkel, meningsfuld fortolkning af historiens essens: Selv om ekspeditionslederen har dummet sig, kan han stadig håbe på nåde fra farao, ligesom sømanden fik fra Mehen. Har han imidlertid dummet sig så meget, at han bliver degraderet, er der stadig et liv efterfølgende. Hvis man tager handlingen metafysisk, og således at han endda skulle blive henrettet, ved han nu med sikkerhed, at der er et liv efter døden.

Jeg mener, en oldægyptisk læser eller tilhører ville kende de associationer, der følger med min tolkning af historien. Da jeg imidlertid går fuldt ind for det accepterede koncept med "en mangfoldighed af tilgange" til ægyptologisk stof, hævder jeg naturligvis ikke, at dette er en endegyldig tolkning, men blot en tolkningsmåde, som jeg håber kan øge forståelsen af indholdet i fortællingen om Den skibbrudne Sømand. [Fig. 1 og 5-7]

NOTER

- 1 G. Lefébvre, *Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique*, 1949.
- 2 M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, vol. I, 1973.
- 3 Golenischeff og Gardiner, citeret for disse udtalelser hos G. Lefébvre *op. cit.*, s. 30.
- 4 R. Hannig, *Grosses Handwörterbuch Ägyptisch – Deutsch*, 1995.
- 5 E. Hornung, *Der Eine und die Vielen*, 1971.
- 6 H. Goedicke, 'The Snake in the Story of the Shipwrecked Sailor', *GM* 39, 1980, s. 27 – 31.
- 7 D. B. Redford, 'The shipwrecked Sailor's Snake' i *Journal of the Society of Archer Antiquaries*, vol. 12, 1969.
- 8 M. T. Derchain-Urtel, 'Die Schlange des Schiffbrüchigen', *SAK* 1, 1974, s. 83-104.
- 9 E. Hornung, *Die Unterweltbücher der Ägypter*, 1992.
- 10 P. A. Piccione, 'Mehen, Mysteries, and Resurrection from the Coiled Serpent', *JARCE* XXVII, 1990, side 43-52.
- 11 Som kuriosum kan nævnes, at de oprindelige regler er helt ukendte, men at en del forskere, såsom Dr. Timothy Kendall fra Boston Museum of Fine Arts, har beskæftiget sig med at genoplive spillet. Kendall har været på udgravninger i Nubien og konstateret, der dér spilles et lignende spil i vore dage. Man kan p.t. købe ca. 15 forskellige moderne kopi-versioner af spillet, for eksempel i University of Chicagos Oriental Institutes boghandel, med vidt forskellige regelsæt.
- 12 P. le Guilloux, *Le Conte du Naufragé*, Cahiers de l'Association angevine d'Égyptologie Isis Numéro 1, 1996.

Den 2. pylon i Karnak *og Nefertitis piller*

Lise Manniche

Hvor mange rejsende i Ægypten kan sige, at de har lagt mærke til Karnak-templets 2. pylon? Og har nogen en anelse om, hvad der gemte sig i dens indre? De fleste haster igennem den store port for at komme ind i det, der er templets største attraktion: den store hypostylhal med de 122 søjler med lukket papyruskapitel, der flankerer rækken af 2x6 søjler med åben papyruskapitel – et af arkitekturhistoriens absolutte mesterværker.

Det har længe stået klart, at den 2. pylon **[fig. 1]** blev bygget af Horemheb for at markere den nye

hovedindgang til Amon-Ras tempel. Amenophis III havde allerede tænkt tanken, for han havde tydeligvis fået rejst de 12 høje søjler foran den allerede eksisterende (3.) pylon, et arrangement, der afspejler det, vi kender fra hans tempel i Luxor. Horemhebs efterfølger, Ramses I, udraderede hans kartoucher og satte sit eget navn i stedet. “Den prægtige port” kaldte han indgangspartiet, og der blev kamp om at markere sig her. Sethi I skrev sit navn på den indre dørkarm. Ramses II huggede det ud og satte sit eget i stedet. Langt senere kom ptolemæ-

erne og byggede den om og udsmykkede den med deres egne billeder. Pylonen er 14,56 m tyk og måler intet mindre end 99,88 m i bredden.

Chevriers arbejde

Det vides ikke, hvornår pylonen styrtede sammen, men da der ikke er mange spor af reparationer, kan det næppe have været i oldtiden. De første restaureringsarbejder i nyere tid fandt sted i 1884-85 og derpå, efter flere stenskred, i 1899, 1900, 1907 og 1913 under ledelse af G. Legrain. I 1956 stod pylonen, som den ser ud i dag. Dengang var det Henri Chevrier, der var ansvarlig for det arkæologiske arbejde i Karnak. Årets resultater blev publiceret i antikvitetsjournalens fagskrift *Annales du Service des Antiquités* med et resumé i det franske *Orientalia*. Det kan være interessant at dykke ned i nogle af de oprindelige rapporter og finde ud af, hvor præcis mange af de genstande, der nu findes i museer eller er offentliggjort i specielle studier, egentlig er blevet fundet og under hvilke omstændigheder. Fra 1946 koncentrerede Chevrier arbejdet om den 2. pylons nordlige fløj. Hans opgave var at restaurere den sammenfaldne pylon, ikke at foretage et studie af, hvad han måtte finde i dens indre. På hans tid var der i øvrigt heller ikke tradition for at gå i detaljer med den slags sekundære arbejde.¹ Hans beretning er derfor holdt til det absolut minimale. Alt, der blev fundet i pylonen, er nu af interesse, men noget er det ganske særligt: de såkaldte Nefertiti-piller. En endelig publikation af materialet foreligger ikke, men der findes nogle enkelte, kortere bidrag. Da disse divergerer i visse henseender, er det interessant at gå tilbage til den oprindelige udgravningsrapport.²

I alt skulle Chevrier alene af den 2. pylons nordlige fløjs beklædning fjerne 27 skifter bestående af omkring 19 store blokke, der hver vejede omkring 3½ tons, omkring 500 blokke i alt. Dertil kom de mange faldne sten og det, der fyldte pylons indre, der skulle flyttes, repareres, registreres og findes et opbevaringssted til. 42 blokke om dagen. 5 blokke i timen. Chevrier var godt tilfreds med resultatet i betragtning af de begrænsede økonomiske ressourcer, han havde til sin rådighed.

Chevrier fandt i alt 32 skifter med hver 770 talatat i den 2. pylon. I alt 26.640 blokke. Omkring en fjerdedel af disse (lidt over 4.000) havde reliefudsmykning. Han havde fjernet omkring 35 af disse hver dag. Det viste sig at tage længere tid at anbringe mange små end én stor på hans løftesystem, samtidig med at blokkene uden udsmykning skulle sorteres fra. Det er ellers lidt interessant, at i denne allersidste fase af håndteringen af Akhenatens byggeklodser viste de mange små blokke (der hver vejer ca. 55 kg) sig mere tidskrævende end en enkelt stor – vi er jo vant til at høre, at kongen valgte det bærbare format på grund af tidsbesparelsen!

Efter i den foregående sæson at have udtaget et stort antal løse, urelaterede *talatat* (Akhenatens byggeklodser på 52x26x22 cm) nåede Chevrier den 4. januar 1949 “næsten inde under nordfløjens østlige ydervæg” frem til talatat, der var føjet sammen med en form for mørtel til en firkantet konstruktion. Den bestod af en kerne af 2x4 ubeskrevne talatat, hvoromkring der var sat henh. tre og to talatat på modstående sider [fig. 2]. Resultatet var et firkantet massiv på omkring 2x2 meter. De synlige flader havde matchende udsmykning i relief med

Fig. 1 Den centrale del af den 2. pylon med den ptolemæiske ombygning og Amenophis III's søjler i hypostyllen. Foto LM.

Fig. 2 Sammenføjede blokke som de blev fundet i den 2. pylon. (Fra ASAE 50, fig. XI a.)

Fig. 3 Blokke fra pillerne efter flytningen til Open Air Museum. (Foto C. Loeben fra *Amarna Letters* 3, s. 42).

solstråler, ben, gevandter og offerborde [fig. 3]. Senere i udgravningsforløbet blev der fundet seks lignende massiver af talatat. Man var her nået ned i niveau med hypostylhallens gulv.

Chevrier fortolkede de syv opmurede konstruktioner som altre (der dog var usædvanligt høje – han forestiller sig, at man skulle bruge en trappestige for at nå derop). I 1966 blev *Akhenaten Temple Project* stiftet på University Museum, University of Pennsylvania, med det formål at studere Akhenatens byggeri i Karnak med de nyeste hjælpemidler: en computerdatabase. Der skulle dog gå en del år, inden væsentlige resultater blev opnået, da det nye medie først skulle indkøres.³ Det var solstrålerne på de sammenmurede massiver, der rummede nøglen til en forståelse af deres arkitektoniske sammenhæng, for den blev klar, da de blev opmålt og lagt ind i databasen. Ud fra strålernes vinkel kunne man beregne,

hvor den solskive var placeret, som de udgik fra, og det var langt højere oppe end nogen af de eksisterende skifter. I databasen lå nogle af de manglende blokke, fundet andetsteds, dels højere oppe i den 2. pylon, men også ved den 9. pylon. Konstruktionerne er nu beregnet til at have været omkring 10 m høje og har derfor fået betegnelsen piller. ATP havde i 1973 sporet 11 af dem.⁴ På en af siderne ses udsmykning i et enkelt, højt register, mens der på de tre andre var fire oven over hinanden.⁵ Figurerne i de høje registre vender enten mod højre eller mod venstre, og det er således med basis i det konventionelle lay-out til at fastslå, om de kom fra højre eller venstre side af en akse.

I 1967 var *Centre franco-égyptien* blevet involveret i studiet af Akhenatens talatat, i begyndelsen under ledelse af Ramadan M. Saad, der allerede i 1963 havde påbegyndt et systematisk arbejde med omhyggeligt at notere alle detaljer i forbindelse med udtagningen af dem fra forskellige bygninger, primært den 9. pylon. Arbejdet udmøntede sig i 1973 bl. a. i den fysiske rekonstruktion af en hel væg af talatat, der blev genopbygget i Luxor-museet, og som for nylig fik selskab af endnu en vægsektion med motiver fra kongens regeringsjubilæum. Siden 1984 er de 12.000 talatat, som CFE selv har fundet i den 9. pylon, blevet bearbejdet digitalt under ledelse af R. Vergnieux.

Stod Nefertitis piller et andet sted?

I Chevriers rapport fra 1953 (s. 32) er der en sætning af altoverskyggende betydning: "Hvorfor blev disse massiver bygget op igen i fundamentet (til den 2. pylon)?" Det var tydeligvis Chevriers opfattelse, at de sammenmurede blokke, ligesom de utallige løse blokke, han havde fundet, oprindeligt havde stået et andet sted. Leclant, som i 1955 refererede denne rapport i *Orientalia*, forstår det også således, at "blokkene var blevet anbragt på den plads, de havde i Amenophis IVs byggeri."⁶ Ray W. Smith, primus motor i ATP, synes at slutte sig til dette i indledningen til bogen ("extremely significant segments of Nefertity pillars which had been reassembled into their original positions"). I sin artikel i publikationen siger han udtrykkeligt at "apparently, the pillar blocks had been brought to the Second Pylon one by one, under orders of Horemheb, and carefully reassembled into their original juxtapositions... Two of them were placed upside down."⁷ Ray W. Smith følger således Chevrier i opfattelsen af, at blokkene oprindeligt har stået et andet sted. Han har selv set to blokke, der lå på hovedet, og det havde Chevrier naturligvis også bemærket (s. 31:

“reliefferne matchede, men kun i to skifters højde”). Leslie Greener, der var tegner på ATP-projektet, udførte en tegning, der senere dannede grundlag for et maleri, publiceret med artiklen i *National Geographic*.⁸ Den viser, hvordan Horemheb skulle have fået hugget hænderne af Atons solstråler, og selv her ligger de omvendt med hænderne opad. Deres placering fremgår faktisk helt tydeligt (når man ved det) af fotografiet i Chevriers artikel (pl. XI b, cf. fig. 2 her), taget inden nogen havde flyttet rundt med blokkene.

Eller blev de fundet på deres oprindelige plads?

Går man til alle ægyptologers bibel, Porter & Moss⁹ vil man i bind II, *Theban Temples* fra 1972, s. 39 se, at de før omtalte blokke nu kaldes “blocks *in situ*”, altså fundet på deres oprindelige plads. Den litteratur, der her henvises til, omfatter kun de korte rapporter af Chevrier og Leclant, og det er ikke til at gennemskue, hvori denne nye fortolkning har sin rod.

I 1985 havde C. Loeben mulighed for at studere de talatat, som Chevrier havde fundet i sammenmuret stand.¹⁰ På det tidspunkt stod de endnu opmagasineret i Open Air-museet, hvor de omvendte blokke var blevet sat på ret køl.¹¹ Det er hans opfattelse, at de løse talatat, der blev fundet i den 2. pylon, blev pakket rundt om en bygning, der allerede stod på stedet, bestående af de sammenmurede talatat. Bygningen kom på denne måde til at blive opslugt af pylonen. Loeben drager to slutninger: 1) at arbejdet på den 2. pylon blev påbegyndt umiddelbart efter Amarna-tidens afslutning, med andre ord allerede under Tutankhamon, og 2) at Akhenaten rent faktisk integrerede Amon-Ras tempel i sine egne byggeprojekter. Det er allerede påvist, at Akhenaten havde givet den eksisterende 3. pylon et yderligere indgangsparti, der blev skjult efter hans død af Sethi I, men som i moderne tid er blevet genopbygget i Open Air museum.¹² Det er udsmykket med en traditionel slagscene, men bærer Akhenatens navn. Den øvrige del af kongens projekter lå ellers bag Amon-Ras tempel udenfor dets østlige mur, og det er det nærmeste kapel ved navn *Hut-benben* (bygget af store sten), som de sammenmurede blokke i den 2. pylon ifølge Loeben mest direkte ville have relateret sig til.¹³ Det vil sige, at vi i så fald skulle følge den øst-vestgående hovedakse hen over hele det dengang eksisterende Amon-tempel fra den 3. pylon med Amenophis IIIs dobbelte søjlerække foran (nu en del af den store hypostylhal), forbi bådkapellet, over “Mellemste Rige-gården”, gennem Tuthmosis IIIs festhal, langs “den botaniske have” og ud på

den anden side, hvor Tuthmosis havde rejst den største obelisk i Ægypten (den, der nu står på Lateran-pladsen i Rom) – en solo-obelisk, der ikke med en makker flankerede en rute, men som selv kunne have været kultbilledet i Akhenatens første byggeri til Ra-Harakhte af store blokke – samt videre ud til “Hut-benben i Gempaaten” af talatat. Det er lang vej, men ægypterne tænkte stort. På talatat’erne herfra er der nemlig også særlig fokus på Nefertiti.¹⁴

Relieffernes vansiring

Loebens artikel har undertitlen “Et fotografisk essay”, og teksten er da også meget kortfattet uden yderligere diskussion af, hvordan monumentet skulle hænge sammen. Der omtales dog en ting, som også Chevrier havde observeret: at nogle, men ikke alle blokkene var blevet vansiret med mejselhug. Det gælder Nefertites hænder, solskivens hænder og solskivens navn. Statistisk set drejer det sig i det hele taget om forholdsvis få talatat, der er blevet hugget i stykker på denne måde sammenlignet med hvor mange titusinder, der er intakte. Det har været “en symbolsk manifestation, der symboliserede ødelæggelsen af templet”,¹⁵ og man har fulgt det op med at demontere bygningerne i stedet. I princippet ville det nok være den mest iøjnefaldende del, der led mest, nærmere betegnet den, der befandt sig ved templets indgang.¹⁶ Dette kunne være et argument for, at pillerne, som også Loeben foreslår, ikke er blevet flyttet så langt.

De mejselspor, der ses, findes primært på de blokke, Chevrier fandt i den 2. pylon.¹⁷ Ray W. Smith mener udtrykkeligt, at udhugningen fandt sted efter at Nefertiti-pillerne blev anbragt i den 2. pylon.¹⁸ ATP fandt mange blokke, der passede sammen med de vansirede, sammenmurede talatat i den 2. pylon, men som var uskadte. Dette skal nok lige ses på baggrund af de vanskeligheder, der var med overhovedet at matche disse blokke, da udsmykningen jo er meget ensartet. Såfremt matchningen er korrekt, er det imidlertid et særdeles vægtigt argument for, at pillerne kom andetsteds fra og at udhugningen havde fundet sted der.

Pillernes placering

Den 2. og den 9. pylon blev begge fra starten anlagt af Horemheb (den 10. pylon var blevet efterladt ufærdig af Amenophis III). Teknikken i de to førstnævnte har mange træk fælles: for hver fløj af pylonen er der et separat fundament på sand, bestående af talatat i regelmæssige lag, undertiden med fastmurede talatat kilet ind i den indre mur. Pylonens overbygning består af den ydre beklædning af store

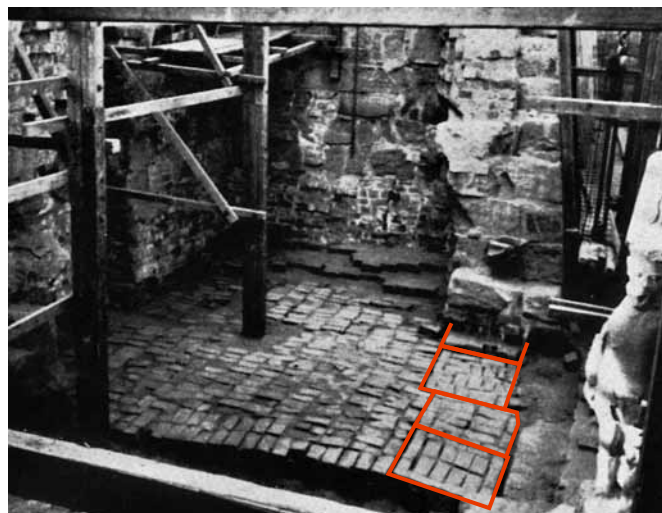
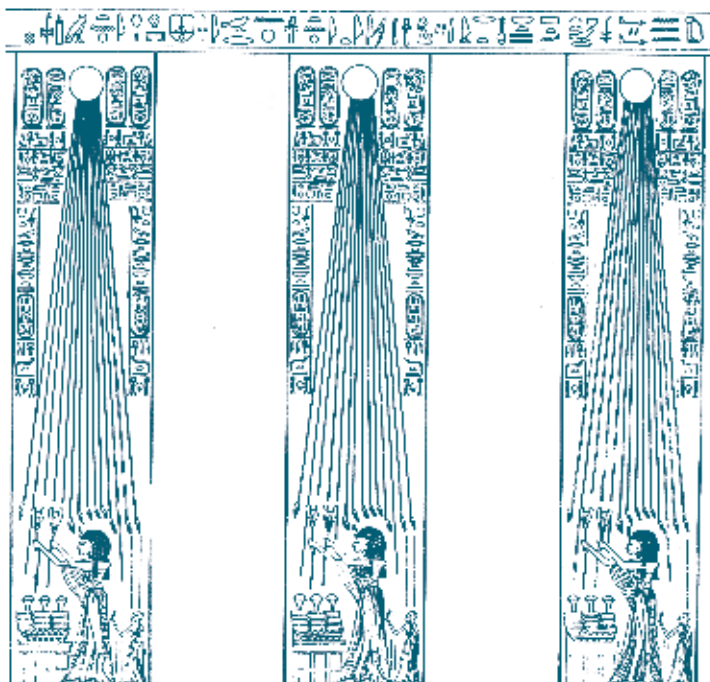

Fig. 4 Pillerne på fundtidspunktet. De røde streger markerer de genopbyggede pillers omrids (Fra ASAE 53, 1955, pl. X a).

Fig. 5 Rekonstruktion af tre af Nefertitis piller med en arkitrav over. (Fra D. B. Redford, *The Heretic King*, 1984, s. 77).

sandstensblokke oftest i to lag. I denne skal ligge genbrugte materialer: nederst regelmæssigt anbragte talatat med grus og afhuggede stumper imellem, inklusive stykker af den mørtel, Akhenatens bygnin- ger oprindelig var føjet sammen med (i den 2. pylon arrangeret mellem indre skillevægge) samt ovenover (i den 2. pylon fra det 3. skifte af beklædningen, i den 9. og 10. pylon meget højere, 6,20 og 7,22 m over gulvet) større arkitektoniske fragmenter af blandet form og herkomst.

I den 2. pylon udgjorde talatat'erne 32 lag, der gik ned under gulvniveauet i 3,60 m dybde, hvor de stod på et 3,80 m dybt lag sand, delvis infiltreret med grundvand. I sin artikel (se n. 1) nævner M. Azim overhovedet ikke Nefertiti-pillerne. Chevriers rapport giver ikke mange detaljer om positionen af disse piller i fundamentmassivet, ud over at nogle af dem befandt sig delvis under beklædningen mod øst.¹⁹ Han siger udtrykkeligt, at nogle af disse hjørneblokke endnu hang sammen med mørtel.²⁰ Et blik på Chevriers fotografi [fig. 4] demonstrerer bedre end mange ord tingenes tilstand: Til højre i billedet (mod øst) ses tydeligt tre firkantede massiver, lagt som beskrevet ovenfor, der tydeligt adskiller sig fra resten af talatat'erne, der bortset fra yderblokkene alle ligger i samme retning. Massiverne står helt tæt sammen og fungerer således ikke som piller mere. Den bageste er endda skubbet en bloks bredde mod vest, således at de ikke engang flugter. Tre andre massiver var anbragt mod pylonsens vestlige yder- væg.²¹

Under det nederste register i en vægudsmykning ville man forvente et blankt, men dog pudset felt

uden udsmykning, eller i det mindste med en bort ("paladsfacade", blomsterstængler el. lign.). Dette forekom ikke i forbindelse med pillerne.²² Det lyder som om blokkene, der for neden kun viste grundlinien fra det nederste register, var anbragt direkte på fundamentblokkene under gulvets niveau. Sammenholdt med det ubestridelige faktum, at i hvert fald en af blokkene på Chevriers fotografi lå på hovedet, kan der ikke herske nogen tvivl om, at pillerne oprindelig har stået et andet sted og at der, ligesom i den 9. pylon, er tale om genbrug, som her af ukendte årsager for pillernes vedkommende i et vist omfang er blevet anbragt i den oprindelige orden.

Hvordan så Nefertitis bygning ud?

I Karnak er der fundet tre forskellige typer sandstens-talatat: 1) med sandstenens egen farve som baggrund for motiverne; 2) med et lag hvid grunding over hele blokken inden udsmykning (mange af disse lå i den 9. pylon), og 3) med "pastelfarvet" baggrund, der ligger udenom figurene. Nefertiti-pillerne hører tilsyneladende til den sidste kategori.²³ Da de blev fundet af Chevrier, var der en del farve tilbage, men den er falmet i løbet af de mange år, blokkene er blevet opbevaret udendørs.

Der har været bud på, hvordan denne bygning så ud [fig. 5].²⁴ Antallet af anslåede piller varierer fra 12 over 28 til 330. Der er dog for mange ukendte faktorer til at nærværende forfatter vil vove et forslag til en løsning. Det imidlertid logisk at forestille sig, at bygningen ville være orienteret øst-vest, både fordi det ville være vinkelret på floden ligesom de fleste andre templer i landet, men også fordi aksens i

så faldt ville markere solens bane. På den baggrund kan man sortere pillerne, således at de anbringes symmetrisk med billederne af Nefertiti vendt mod akse til højre og til venstre, dvs. mod syd og mod nord.

Der tegner sig et billede af, at dronningen udførte offerhandlingen alene, uden kongen, dels i "Hut-benben i Gempaaten", dels i den bygning, som pillerne var en del af. Vi har blokke fra yderligere en bygning, hvor dronningen optræder solo: "*šh n itm* i Gempaaten", hvilket kan oversættes som "Atens

pavillion i Gempaaten". Navnet findes på fem blokke.²⁵ En *šh* er netop en bygningstype, hvor søjler eller piller dominerer frem for vægge som det bærende element til en tagkonstruktion. Tilføjelsen "i Gempaaten" antyder, at pavillionen administrativt, omend ikke fysisk, var en del af dette anlæg mod øst. For at knytte en forbindelse mellem navnet og Nefertitis piller havde man dog gerne set, at pavillionen var omtalt på pillerne. Her synes kun Gempaaten-bygningen at være omtalt.

NOTER

- 1 En længere fodnote i *Kemi* XIX, 1969, s. 142, n. 2 til en rapport om den tidlige fase af demonteringen af den 9. pylon giver nyttige oplysninger om, hvordan fyldet i en pylon kan være anbragt, enten "kastet tilfældigt i" eller bygget op (som i den 2. pylon), samt også (s. 141-42) om fundamentthøjder og beklædningens relation til fyldet. Dette uddybes i en artikel af M. Azim i *Karnak VII*, 1982, s. 127-166: 'La structure des pylônes d'Horemheb à Karnak' med en detaljeret gennemgang af bygningen af 2., 9. og 10 pylon og præcise henvisninger til den relevante bibliografi.
- 2 ASAE 49, 1949, s. 242-49, især s. 245-46; 52, 1952, s. 230-236, især s. 234-36; 53, 1955, s. 7-12, 21-38.
- 3 R. W. Smith, 'Computer helps scholars re-create an Egyptian temple' i *National Geographic* vol. 138, November 1970, s. 634-55, især s. 644. Også R. W. Smith og D. Redford (red.), *The Akhenaten Temple Project*, 1976, især s. 33-36.
- 4 Redford i 'Studies on Akhenaten at Thebes', *JARCE* 10, 1973, s. 91 n. 94.
- 5 Sic Loeben (se n. 10), bekræftet af personlig meddelelse 23.11.06. Smith i *ATP* s. 34, Redford i *ATP* s. 81 samt Redford i *JARCE* 10, 1973, s. 91 n. 94 siger det modsatte. På s. 34 i *ATP* nævnes dog "hjørneblokke" med 4 registre på de to sider.
- 6 *Orientalia* 24, 1955, s. 300.
- 7 *ATP*, s. 2 og s. 34.
- 8 S. 648-9. Også gengivet i D. Wildung, *Egypt: From Prehistory to the Romans*, 1997, s. 119.
- 9 *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings. II. Theban Temples*.
- 10 'Nefertiti's Pillars', i *Amarna Letters* 3, s. 41-45, uddybet i personlig meddelelse 23.11.06: "... my conclusion was that the way the pillar-talatat are positioned inside the 2nd pylon prove that they had NOT travelled very far and that some of them could very well have been found still *in situ*."
- 11 Loeben undersøgte og fotograferede blokkene i 1985, da de på grund af en omrokering på arealet skulle flyttes. Sidst han så dem for en del år siden stod de langs den nye mur bygget for at afgrænse Open Air Museets østlige del.
- 12 R. M. Saad, 'Les travaux d'Amenophis IV au IIIe pylone du temple d'Amon-Re à Karnak' i *Kemi* XX, 1970, s. 187-93.
- 13 For de seneste teorier om denne bygning se R. Vergnienx og M. Gondran, *Aménophis IV et les pierres du soleil*, 1997, s. 81-87, endvidere rekonstruktioner s. 102 og 194-95.
- 14 Smith i *ATP*, s. 56; Redford i *ATP*, s. 81. Således også N. Reeves, *Akhenaten. Egypt's False Prophet*, 2001, s. 95: "...the sole officiant depicted in this structure's decorative scheme is Nefertiti, whose role as the female element in the worship of the Aten was clearly of fundamental importance." C. Aldred, *Akhenaten, King of Egypt*, 1988, s. 225 og fig. 22 antager, men uden at argumentere for det, at Nefertiti-pillerne var en del af Hut-benben.
- 15 Upubliceret afhandling af R. M. Saad fra 1972 (Les martelages de la XVIIIe dynastie dans le temple d'Amon-Rê à Karnak) om udhugning af udsmykning i Karnak-templet (s. 106). Udhugningen er foregået på samme tid som genopbygningen af Amon-templet og er i øvrigt foretaget af forskellige personer (s. 152).
- 16 Sic også Saad, s. 157. Forf. nævner, at solens stråler generelt ikke røres, men nævner dog ét eksempel: en af pillerne, der på det tidspunkt lå i Open Air-museet, cf. pl. 86, nederst. Redford, *JARCE* 10, 1973, s. 91 og 92 noterer, at udhugningerne findes på den nederste del af pillerne og ikke går længere op, end man kunne nå fra jorden.
- 17 Der findes dog også udhugning på flere talatat fra den 9. pylon med udsmykning i lille målestok, cf. Saad, pls. 88-89. Tre af disse viser vansiring af kongen, to af dronningen (begge fra "Rud-menu"-kapellet).
- 18 *ATP*, s. 34.
- 19 ASAE 53, 1955, s. 31: "presque sous le parement est du pylône".
- 20 ASAE 49, 1949, s. 245: "encore soudées par un mortier".
- 21 ASAE 53, 1955, s. 32: "Nous retrouvons la même disposition sur le côté opposé vers l'ouest, pour deux massifs carrés complets, sous la partie non démontée, et un troisième partiellement reconstitué (pl. X, photo B)."
- 22 *ATP*, s. 36: "Although we have found no absolute evidence of an undecorated zone at the bottom of these pillars, such stereobates are standard features of wall decoration..."
- 23 *ATP*, s. 34.
- 24 Se også rekonstruktionen i *National Geographic*.
- 25 Tawfik i *ATP*, s. 61, Redford i *ATP*, s. 81.

ALEXANDRIA

dukker op af havet – myter bliver levende

Fig. 1 Alexander den Store under slaget ved Issus (eller muligvis Gaugamela) mod Dareius III. Mo-saik fra "Faunens Hus" i Pompeji, originalen nu på Det Arkæologiske Museum i Napoli.

Tine Bagh

For lidt over ti år siden begyndte fantastiske billeder af fund fra bunden af havet ud for Alexandria at dukke op i forskellige medier med nyheden om den franske arkæolog Jean-Yves Empereurs undervandsudgravninger, og Empereur selv holdt foredrag i København. Billederne viste bl.a. en stor statue, der blev hejst op fra havbunden og transporteret gennem Alexandria på ladet af en lastbil [fig. 11a og 12a]. Andre stenfragmenter bar indskrifter med navnene på Seti I og Ramses II, og man kunne i starten få den opfattelse, at man skulle revidere sin skolelærdom vedr. Alexander den Stores grundlæggelse af Alexandria.

I midten af 1990'erne var Empereur gået i gang med at undersøge de formodede rester af det berømte fyrtårn i Alexandria sammen med statuer mm., som angiveligt havde været opstillet i dets nærhed. Siden overtog en anden franskmand, Franck Goddio, rollen som mediernes yndling med nye fantastiske billeder fra havets dyb. De lignede Empereurs, og nu drejede det sig bl.a. om Cleopatra og hendes palads i den modsatte ende af havnen.

I 2002 åbnede det flotte, nye Bibliotheca Alexandrina, og Alexandria var nu for alvor i gang med at genvinde fortidens storhed. Flere store udstillinger blev vist i kølvandet på opdagelserne og den nyvakte interesse: La gloire d'Alexandrie i Paris 1998, Cleopatra of Egypt i London 2001 og senest Ägyp-

tens versunkene Schätze i Berlin 2006, som nu fortsætter i Paris ind i 2007. Et besøg på sidstnævnte udstilling i Berlin gav mig lyst til at dykke nærmere ned i Alexandrias historie og undervandsarkæologien med de to franskmænd, Empereur og Goddio, og deres imponerende fund og flotte billedmateriale.

Alexander den Store og grundlæggelsen af Alexandria

I 336 f.Kr. efterfulgte Alexander sin far, kong Philip af Makedonien, der var blevet snigmyrdet. Alexander var da kun 20 år gammel og underlagde sig i de følgende år verden fra Grækenland til Indus-floden. I alt grundlagde han omkring 70 steder, som fik navnet Alexandria, hvoraf de fleste blot var grænseforter, men hans Alexandria i Ægypten skulle vise sig at få varig betydning.

Året efter at han var blevet konge, drog Alexander over til Lilleasien (Tyrkiet) og slog den persiske kong Dareius III ved et berømt slag ved floden Granicus nær Hellespont, og derefter gentog han succesen i det modsatte hjørne, ved Issus i Kilikien nær grænsen til Syrien. I stedet for nu at forfølge perserkongen videre til selve Persien måtte han først sikre Fønikien og Afrikas kyst.

Efter at det var lykkedes med Fønikien, kom Alexander den Store derfor i slutningen af 332 f.Kr. til Pelusium i Ægypten ved en af Nilens østlige udmundinger i Middelhavet. Han fortsatte til Heliopolis og over Nilen til Memphis, hvor den persiske satrap,

dvs. den af perserne indsatte hersker, overgav sig. Nu måtte Alexander sikre sig Cyreneica-området på Libyens kyst, og her var heldet med ham, idet han på vej til Paraetionium (Marsa Matruh) fik og tog imod tilbuddet om en alliance. Ruten gik da mod syd til Siwa-oasen med Amons Orakel, der udpegede Alexander som den guddommelige hersker og fortalte ham, at han skulle grundlægge Alexandria “overfor øen Proteus”, dvs. øen Pharos, hvor siden det berømte fyrtårn byggedes.

Inden Alexander den Store forlod Ægypten i april 331 f.Kr., grundlagde han således Alexandria lige vest for Nil-deltaet på en landtange mellem Mareotis-søen og Middelhavets kyst. Dette var det bedst egnede sted til en stor havneby og centralt beliggende i Alexanders rige. Han nåede naturligvis ikke at se byen opført, men han var sandsynligvis med til den grundlæggende planlægning, hvori indgik et sofistikeret, underjordisk kloaknet. Det er også muligt, at han var med ved tilblivelsen af nogle af de vigtige kanaler, der via Mareotis-søen forbandt Alexandria med Nilen. I øvrigt var især to personer vigtige for byens opbygning, arkitekten Deinokrates fra Rhodos og Kleomenes fra Naukratis i Deltaet syd for Alexandria. Naukratis havde muligvis i første omgang været på tale som Alexanders nye Alexandria i Ægypten, da dette sted allerede var en stor og vigtig græsk handelsstation. Kleomenes var administrator og bl.a. ansvarlig for at inddrive skatter til finansiering af byggeriet, og han sørgede for et

befolkningsgrundlag til den nye by ved at beordre alle omkringliggende landsbyers indbyggere forflyttet til Alexandria. Arkitekten Deinokrates’ plan for byen indebar et regelret gadenet med brede, lige gader, og han forbandt øen Pharos med fastlandet med en lang dæmning kaldet Heptastadion, hvilket hentyder til dens bredde på syv stadier, svarende til ca. 120m. Heptastadion delte havnen i to dele, den østlige Portus Magnus og den vestlige Portus Eunoistos [fig. 13].

Alexander selv drog videre mod øst, slog perserne definitivt ved Gaugamela på den anden side af Tigris, indtog selve Persepolis og nåede helt til Indus-floden. Dareius flygtede og blev myrdet af sine egne i 330 f.Kr., og Alexander mødte sin skæbne i Babylon på tilbagevejen i 323 f.Kr. Han døde af feber i en alder af kun 33 år. I de følgende lidt mere end 20 år kæmpedes der om magten, og Alexanders lig blev en brik i dette spil. Hans halvbror Philip Arrhidaeus blev valgt af den makedonske hær til at efterfølge ham og til at tage sig af begravelsen. Ptolemæus Lagos sørgede for, at Alexander kom til Ægypten for dermed at sikre sig selv dette område, fordi Alexanders yndlingssandsiger Aristander havde forudsagt, at det sted, hvor Alexander blev begravet, skulle blive det mest fremgangsrige i verden. Altså blev liget efter to års forberedelser transporteret til Memphis og siden under Ptolemæus II begravet i Alexandria i et prægtigt mausolæum ved navn Soma, som på græsk betyder “legeme”.

Fig. 2 Rekonstruktion af Fyrtårnet med to statuer anbragt foran indgangen.

Fig. 3 Kort over området ved Alexandria.

Fig. 4 Empereur og Goddio.

Fig. 5 Foran det nye Bibliotheca Alexandrina står en ptolemæisk kongestatue, som blev reddet fra havets bund af Empereur i 1995 (se figs. 11a og 12a).

Fig. 6 Et muligt portræt af Cæsaron, Cleopatra og Cæsars søn. Statuehoved af grå granit, 80 cm højt, fundet af Franck Goddio i den østlige havn i Alexandria.

Fig. 7 Slangeguddommen Agathodaimon, der var beskytter af Alexandria. Sort granit, 30 cm høj, fundet af Franck Goddio i den østlige del af havnen i Alexandria.

Ptolemæerne, Cleopatra og romernes Alexandria

Ingen var stærk nok til at herske over hele Alexanders den Stores rige. Både Philip Arrhidaeus og Alexanders søn, også kaldet Alexander (IV), endte med at blive myrdet, og generalerne delte til sidst riget mellem sig: Ptolemæus Lagus fik Ægypten og Palæstina, Seleukos Mesopotamien og Syrien, Cassander Makedonien og Grækenland, Antigonos Lilleasien, og Lysimachus fik Thrakien, som er området mellem Makedonien og Sortehavet.

Idéen til et mægtigt fyrtårn opstod under Ptolemæus I Soter, som Ptolemæus Lagus blev kaldt som konge, men først opført under hans søn Ptolemæus II Philadelphus, så det stod færdigt på Pharos i 283/282 f.Kr. Den bedste beskrivelse af det stammer fra den græske geograf Strabo, som kom til Alexandria i år 25 f.Kr. under kejser Augustus og blev der i 5 år. Det var af fin hvid sten (marmor) og bestod af en kvadratisk del på ca. 70m, en oktagonal (ottekantet) på ca. 35m og øverst et rundt tårn på ca. 9m, alt kronet af en statue af havets gud Poseidon. Fyrtårnet stod i flere hundrede år, men mellem det 4. og 15. århundrede blev det ødelagt af en række jordrustelser.

Ptolemæus II grundlagde også biblioteket i Alexandria. Hans far havde påbegyndt opbygningen af et *museion*, "musernes hus", der snarere end et museum var et universitet, hvor al viden samledes. I tilknytning hertil fandtes biblioteket i Alexandria, hvis beholdning af bogruller især blev forøget under Ptolemæus III. I biblioteket opbevaredes bl.a. skrifer

ter fra matematikeren Arkimedes (287-212 f.Kr.) og Euklid, som under Ptolemæus I skrev "Elementerne" i 13 bind om geometri, og naturligvis også Manethos *Aegyptiaca*. Manetho kom fra Sebennytos i det centrale Nil-delta og var præst under Ptolemæus I og II. Sidstnævnte bad ham samle Ægyptens historie for at knytte Ægypten og den græske kultur nærmere til hinanden. Biblioteket rummede efter sigende et sted mellem 200.000 og 400.000 bogruller, og måske på et tidspunkt op til 700.000. Biblioteket brændte, men det er uklart, hvordan det gik til, selvom nogle kilder tilskriver Julius Cæsar denne tvivlsomme ære.

Under Ptolemæus V havde der været uroligheder, og en del af Ægypten var kommet uden for ptolemæernes kontrol. Han havde også problemer uden for Ægypten og mistede kontrollen over Fønikien, Palæstina og Lilleasien. Samtidig var romerne begyndt at blive en magtfaktor i det østlige Middelhav, og de efterfølgende ptolemæiske herskere var langt mindre magtfulde, end de første havde været. Det gik for alvor galt for Ptolemæus XII Auletes ("fløjtespilleren"), idet et testamente, angiveligt skrevet af Ptolemæus X, testamenterede Ægypten til Rom. Rom blev på det tidspunkt styret af det første triumvirat bestående af Gaius Julius Cæsar, Pompejus og Crassus. I år 58 f.Kr. ønskede Julius Cæsar som konsul at rejse det ægyptiske spørgsmål, og Auletes forsøgte at bestikke ham. Romerne tog da i stedet Cypern, hvilket sammen med den truende annektering ophidsede befolkningen i Alexandria så meget, at de fordrev Auletes fra byen i år 59 f.Kr.

Fig. 8 Falakis kort over det antikke Alexandria fra 1866, trykt i København 1872. Det har dannet grundlag for de fleste efterfølgende kort over det antikke Alexandria.

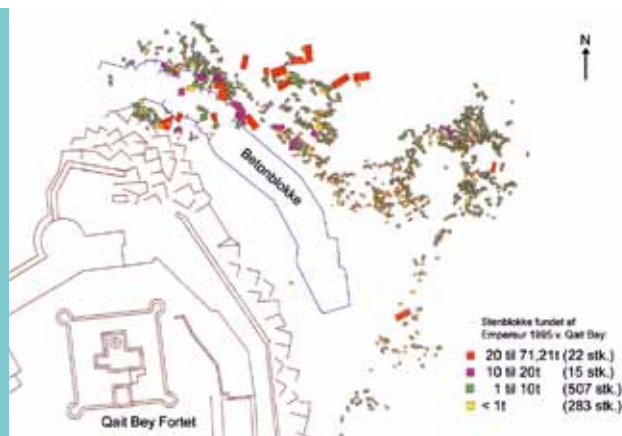

Fig. 9 Plan over blokke v. Qait Bey.

Han drog til Rom og betalte sig igen til hjælp for derefter at vende tilbage til Alexandria og den vaklende trone.

Den legendariske Cleopatra (VII) var Ptolemæus XII's datter, som blev gift med sin yngre bror Ptolemæus XIII, og de efterfulgte faderen på tronen i 51 f.Kr. Efter Crassus' død i 53 f.Kr. var Pompejus og Cæsar endt som fjender, hvor Cæsar som bekendt gik af med sejren. Pompejus flygtede i 48 f.Kr. til Alexandria blot for at blive myrdet der, fire dage før Cæsar ankom. Cleopatra besnærede hurtigt Cæsar, og samme år belejrede en vred befolkning paladset med krav om at få en ny dronning. Cæsar tilkaldte forstærkninger, og i kampens hede flygtede Ptolemæus XIII og druknede i Nilen. Cleopatra giftede sig herefter med sin kun 11 år gamle bror Ptolemæus XIV. I år 47 f.Kr. skal Cæsar have sat ild til sin flåde, for at forhindre den i at falde i ægypternes hænder, og branden kan enten have spredt sig til biblioteket eller snarere have tilintetgjort 400.000 bogruller, som var samlet i en lagerbygning på havnen for afskibning til Rom. Samme år fødte Cleopatra ham sønnen Cæsarion [fig. 6]. Affæren med Cleopatra var med til at tilskynde til mordet på Cæsar 44 f.Kr. i Rom.

Det andet triumvirat blev i 43 f.Kr. indgået mellem Octavian, Markus Antonius og Lepidus, hvor Octavian fik Spanien, Gallien og Italien, Markus Antonius Grækenland, Lilleasien og Ægypten. Lepidus blev spist af med det øvrige nordlige Afrika. Som med det første triumvirat udbrød der krig, nu mellem Octavian og Markus Antonius. Sidstnævnte

opholdt sig ofte i Cleopatras arme i Alexandria, og de fik flere børn sammen. I et forsøg på holde riget sammen blev Markus Antonius dog gift med Octavians søster Octavia, men han endte tilbage hos Cleopatra. Han skal i øvrigt have erstattet tabet af bogruller under Cæsar ved at have givet Cleopatra 200.000 bogruller fra Pergamon på Lilleasiens vestkyst, der konkurrerede med biblioteket i Alexandria.

Kampen mellem Octavian og Markus Antonius blussede op, da han åbenlyst ikke længere var sammen med Octavia, og et afgørende (sø)slag fandt sted i 31 f.Kr. ved Actium i Grækenland med Octavian som sejrherre. Da Cleopatra så, at slaget var ved at være tabt, flygtede hun med sin flåde, og Markus Antonius fulgte hende tilbage til Alexandria. Hans soldater deserterede, den ene enhed efter den anden, så det blev umuligt at hamle op med Octavian. Markus Antonius begik derfor selvmord i 30 f.Kr., og da det ikke lykkedes Cleopatra at få en aftale i stand med Octavian, gjorde hun det samme – ifølge legenden ved at få smuglet en slange ind til sig. Den sejrige Octavian vendte tilbage til Rom og blev med navnet Augustus den første rigtige kejser. Ægypten fik som kornkammer stor betydning for Romerriget.

Selvom der havde været oprør under Ptolemæus V og senere uroligheder, havde ptolemæerne trods alt hersket fra Alexandria i Ægypten, og byen havde været det vigtige magtcentrum. Romerne herskede fra Rom, men Alexandria beholdt sin betydning, og med anslået mere end 500.000 indbyggere var det

Fig. 10 Empereur (a) og Goddio (b): sfinks og dykker på havets bund.

den største by efter Rom og den vigtigste havneby i Middelhavet. Det var herfra luksusprodukter i form af elfenben, guld og silke mm. fra Indien og Afrika sendtes videre til Rom.

Antikkens Alexandria forsvinder

Under Augustus beskrev Strabo de vigtigste bygningsværker, bl.a. de kongelige paladser på halvøen Kap Lochias i den østligste del af Portus Magnus og på halvøen Poseideion Poseidons tempel og Markus Antonius' nærliggende tilflugtssted Timonium. Ligeledes Navalia, dokområdet i den vestlige del af Portus Magnus, og Emporium, som var børs og handelsplads. Bagved dette lå det store tempel Caesareum med to store obelisker, som siden blev kendt som "Cleopatras nåle" [jvf. fig. 13], selvom de var rejst under Augustus. Modsat de andre monumenter ved havnen, der forsvandt under havet ved jordrystelser og flodbølger, fandtes disse stadig i slutningen af det 19. århundrede, hvor de blev transporteret til henholdsvis London og New York. Strabo omtalte som nævnt også fyrtårnet og uden for havneområdet både Alexanders mausoleum, Soma,

Museion med biblioteket og Serapis-templet Serapeum, som alle senest forsvandt i kølvandet på erobringen af Ægypten i 642 ved Amr Ibn el-As og den efterfølgende islamisering. Store ødelæggelser havde dog allerede fundet sted under den byzantinske, kristne kejser Theodosius, som i 391 havde beordret alle hedenske templer ødelagt. Omkring 1480 byggede sultan Qait Bey fortet, som stadig ligger i den vestlige del af havnen på den oprindelige ø Pharos, der var blevet landfast. Omkring Heptastadion, som var bygget på naturlige rev, ophobedes der nemlig med tiden sand og slam. I det 19. århundrede under Muhammed Ali og osmannerne forsvandt de sidste rester af fortidens Alexandria under den moderne byudvikling med huse, kontorer, veje og jernbaner.

I 1865 fik astronomen Mahmoud Bey el-Falaki til opgave at fremstille en plan over det antikke Alexandria. På det tidspunkt var der endnu ikke foretaget arkæologiske udgravninger, og Falaki fik gennem borer i Alexandria bekræftet det antikke gadenet og måtte derudover i høj grad forlade sig på beskrivelserne af Strabo og andre antikke forfattere [fig. 8].

Undervandsudgravningerne

I tidligere tider kunne man sejle rundt i havnen i Alexandria og kigge på ruinerne, som skimtedes ca. 4-6 m under vandet. Krig og forurening bidrog til, at disse ruiner mere eller mindre blev glemt, og der var strenge restriktioner forbundet med at dykke i havnen. Den egentlige historie om undervandsarkæologien i Alexandria begyndte med, at amatørarkæologen og dykkeren Kemal Abu el-Saadat i 1961 opdagede ptolemæiske skulpturer ud for Qait Bey Fortet. Han fik året efter den ægyptiske flådes hjælp til at få hævet en stor statue af gudinden Isis op fra havets bund, som fik navnet Isis Pharia, "fra Pharos".

I 1968 overtalte Saadat UNESCO til at bidrage til kortlægningen af de vigtigste stenblokke og andre fragmenter ud for Qait Bey. Han fik hjælp af geologen Nesteroff og den engelske undervandsarkæolog Honor Frost, som i 1976 publicerede en beskrivelse af de skulpturer, hun havde set under havet. Blandt andet pga. krig kom der først igen virkelig gang i undervandsundersøgelserne i 1990'erne. I 1994 dykkede den ægyptiske filmmager Asma el-Bakri i forbindelse med forberedelserne til en film og blev oprørt over, at store betonblokke var anbragt over og mellem oldtidens sten for at skabe en bølgebryder. Dette var med til at bane vej for Jean-Yves Empeur.

Jean-Yves Empereur

Den klassiske arkæolog Jean-Yves Empereur er leder af Centre d'Études Alexandrines (CEAlex), som er et center for udforskningen af Alexandria. I 1994 gravede han i Alexandria på det sted, hvor det tidligere Diana Teater fra 1930'erne var revet ned. På opfordring af Supreme Council of Antiquities (SCA) blev Empereur samme år involveret i undersøgelser ud for Qait Bey Fortet i samarbejde med Nicolas Grimal, dengang leder af IFAO (det Franske Arkæologiske Institut) i Cairo. Det blev hurtigt fastslået, at monumenterne under havet var i fare for helt at forsvinde under de store betonblokke fra bølgebryderen, og den første opgave var at lave nøjagtige optegnelser over de antikke stenblokke på havbunden. Den første egentlige undervandskampagne fandt sted i 1995 med deltagelse af ægyptologer, arkæologer, kartografer, oceanografer og dykkere. Deres arbejde blev dækket af mange medier, hvilket var medvirkende til, at den ægyptiske regering året efter stoppede opbygningen af bølgebryderen. Endnu mere publicity fik de, da den franske præsident Jacques Chirac var til stede, mens et stort ptolemæisk kongehoved blev hejst op. Det var fundet under tre betonblokke og hørte til en stor granitstatue, som oprindeligt var ca. 13m høj. Dens placering på havbunden var allerede noteret af Saadat og Honor Frost, og selve kroppen var noget af det første, Empereur havde reddet, jf. omtalen af billeder i indledningen. Den restaurerede statue, som dog har mistet fødderne under betonblokkene, er nu opstillet uden for Bibliotheca Alexandrina [fig. 5] og hørte sammen med Saadats Isis Pharia. De var tillige med yderligere to par af lignende statuer, der siden er kommet til, sandsynligvis opstillet foran Fyrtårnet som et led i propagandaen for at promovere ptolemæerne som guder og lovformelige herskere over Ægypten.

Empereur har desuden fundet adskillige sfinkser fra Sesostris III i Mellemste Rige over ramessidetiden og til ptolemæerne, en obelisk med Seti Is navn og yderligere stenblokke med indskrifter også både fra ramesside- og sen- og ptolemæertiden. Fundene fra tiden før ptolemæerne stammer fra andre steder i Ægypten, ifølge indskrifterne først og fremmest fra Heliopolis. De er bragt til Alexandria dels for at indgå som dekoration af templer og paladser og dels som byggemateriale. Foruden disse mere spektakulære fund, der for manges vedkommende nu er løftet op fra havets bund, findes der mange store stenblokke i det vestlige havneområde ud for Qait Bey. De største af disse vejer mellem 20 og 70t, og

Fig. 11 Empereur (a) og Goddio (b): kongestatuer kommer op fra havets bund.

Empereur mener, de stammer fra selve fyrtårnet, da de ikke kan være faldet langt fra det sted, hvor de oprindeligt var en del af en stor bygning. Alle disse blokke er kortlagt [fig. 9] sammen med andre og mindre blokke, statuer, søjler og andre fund på havets bund, i alt mere end 2500 objekter. Det eneste problem med identificeringen med fyrtårnet af de største stenblokke, der alle er af granit, er Strabos beskrivelse af fyrtårnet som bygget af hvide sten. Empereur foreslår, at de har været en del af fundamentet.

Empereur og hans CEALex koncentrerer sig generelt om redningsudgravninger, som der er mange af i forbindelse med Alexandria, hvor den antikke by ligger under den moderne. De har bl.a. også arbejdet i nekropolen, som blev fundet ved byggeriet af en motorvej ned til havnen, og derudover har de lokaliseret mere end hundrede underjordiske cisterner. Ikke alt er dog direkte udgravninger, og i et forsøg på at finde den præcise placering af Heptastadion blev et hold geofysikere fra Paris i 1996 ansat til at foretage elektromagnetiske analyser af undergrunden. Det lader indtil videre til, at Heptastadion har fulgt det oprindelige gadenets retning, hvad der bekræfter teorien om, at den blev bygget i forbindelse med Deinocrates' planlægning af Ale-

xandria, hvilket afviger noget fra placeringen på bl.a. Falakis kort. CEALex har også fået tilladelse til at udgrave inden for selve Qait Bey-fortet for at fastlægge dets historie og kronologi. Hvorvidt en sammenhæng med fyrtårnets placering kan be- eller afkræftes, er der endnu ingen forlydender om.

Franck Goddio

Allerede i 1992 begyndte Franck Goddio sine undersøgelser og kortlægning af den østlige del af Portus Magnus. Før det havde han "øvet sig" på skibsvrag forskellige steder i Asien, for modsat Empereur har han ingen klassisk akademisk baggrund. Goddio studerede statistik og økonomi og var tidligere bl.a. finansrådgiver for FN i Asien. Disse evner har han bragt med sig over i undervandsarkæologien, hvor det er lykkedes denne selvlærte undervands-Indiana Jones, som han til tider kaldes, at tiltrække gode investorer, for undervandsarkæologi og især med det bedste udstyr er langt fra billigt.

I 1985 grundlagde Goddio IEASM Institut européen d'archéologie sous-marine (Europæisk Institut for Marinarkæologi) i Paris og blev fuldtidsbeskæftiget som undervandsarkæolog. De første undersøgelser i Alexandria fulgte i 1992 og var en elektronisk kortlægning af den oprindelige havnefront med

Fig. 12 Empereur (a) og Goddio (b): kongestatuer transporteres gennem Alexandria.

halvøer, øer og moler, som nu ligger under havet. Disse var så lovende, at det i 1996 blev muligt at foretage egentlige undervandsundersøgelser med dykkere; en særlig udviklet GPS (global positioning system) til undervandsopmålinger blev anvendt sammen med direkte opmålinger af stederne under vandet. Hovedsponsorerne var fra da af Hilti Stiftelsen, en rig værktøjsfremstiller fra Liechtenstein. Fra starten har han naturligvis ligesom Empereur arbejdet sammen med SCA, og i 2003 grundlagde han The Oxford Centre for Maritime Archaeology, hvor flere er i gang med ph.d.-projekter i tilknytning til Goddios udforskning, og samarbejdet med Oxford Universitet giver klart Goddio mere troværdighed.

Det er lykkedes Goddio og hans hold at identificere områder og bygninger, som kendes fra Strabo og andre klassiske forfattere. Selve havnefrontens oprindelige udformning er kortlagt med mindre havneområder, de tilhørende moler, fundamenter og kalkstensbrolægning samt fundsteder for granitstøjer, statuer og andre stenfragmenter foruden amforer, mønter og andre småfund. Efter først at have koncentreret undersøgelse i den østlige del af Portus Magnus fortsatte man arbejdet i 2000 i den vestlige del, og Goddio nærmede sig således Empe-

reurs enemærker. Her har der vist sig endnu et mindre havneområde med en ø, som sandsynligvis er Antikkens Navalía [fig. 13].

En sammenligning af Goddios nye, overordnede plan med tidligere kort over Portus Magnus viser i det hele taget, hvorledes både de faktiske konturer og de foreslåede identifikationer af de enkelte dele adskiller sig herfra [jvf. fig. 9]. Især kan fremhæves, hvorledes halvøen Kap Lochias, der danner den nordøstlige grænse af Portus Magnus, var større og ragede længere ud. Det samme gælder udformningen af halvøen Poseidium med de kongelige kvartierer samt Marcus Antonius' Timonium og øen Antirhodos, der oven i købet har byttet plads. Den foreslåede identifikation af Timonium er bl.a. baseret på udgravningerne af de faktiske grundmure til en bygning på omkring 20 x 20m.

Kanopus og Heraklion

Noget af det mest imponerende på udstillingen i Berlin var tre store granitstatuer, som Goddio havde løftet fra havets bund. Den ene var af Nilguden Hapi, over 5m høj og med en vægt på 6t og dermed den største kendte statue af denne gud [fig. 15]. Af samme størrelse var en ptolemæisk farao med dobbeltkrone og *shendit* sammen med en dronning med

Fig. 13 Goddios nye plan over Alexandria. Det gule område viser kysten, som den ser ud i dag.

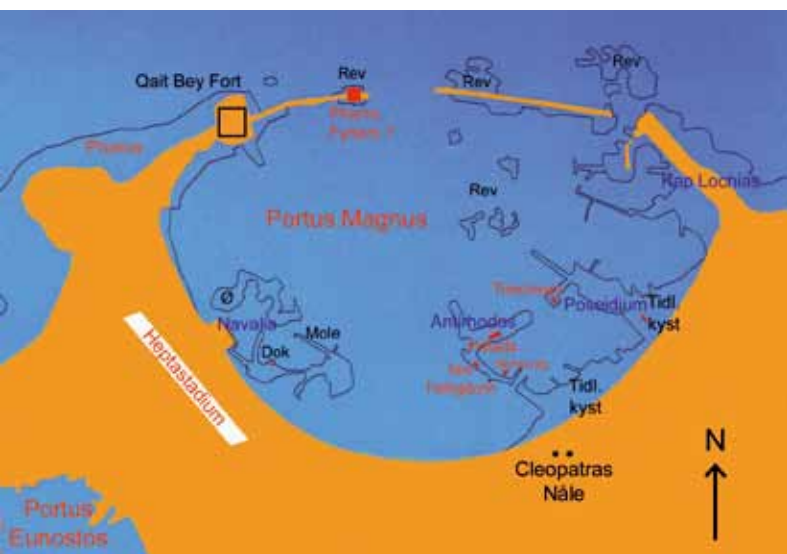

Fig. 14 Præst med Osi-riskanope af sort granit under havet, fundet af Goddio ud for øen Antirhodos i Alexandria.

Fig. 15 Stor granitstatue af Hapi hæves op fra Heraklion.

Fig. 16 Heraklion-stelen hæves.

fjer og solskive på hovedet ligesom Hathor og Isis [fig. 12b]. Disse statuer er mindre end de tilsvarende fund ved Qait Bey omtalt ovenfor, men de er langt bedre bevaret. De stammer ligesom de fleste andre genstande på udstillingen i virkeligheden fra Heraklion øst for Alexandria, hvor Goddio fra 2000 også har foretaget kortlægning og undervandsudgravninger. Det samme gælder mange mindre fund som f. eks. skåle, fade, spejle mm. af bronze og smykker og mønter af både guld og sølv fra bl.a. Ptolemæus Is tid.

Ud for den tidligere kanopiske nilarms udmunding har Goddio identificeret udstrækningen af både oldtidens Heraklion og Øst-Kanopus, der begge i dag ligger under havet, Heraklion mere end 6 km ud for kysten og Øst-Kanopus noget nærmere [fig. 3]. I dag hedder stedet Abukir-bugten. Det var her Nelson i 1798 sænkede en stor del af Napoleons flåde. Mange har ønsket at finde disse skibe, og det var også derfor Goddio begyndte sine undersøgelser ved Abukir. I 1998/1999 lykkedes det ham at identificere flere af Napoleons skibe, bl.a. Orient.

Lige fra sin grundlæggelse blev Alexandria som nævnt forbundet med Nilen via kanaler og Mareotis-søen. Et stykke ned ad den kanopiske nilarm lå Naukratis, hvor der i 1899 blev fundet en stele med et dekret fra begyndelsen af Nektanebo Is regerings-tid ca. 380 f.Kr. i det 30. dynasti. Her fastlagde han beskatningen af de græske handelsaktiviteter via den kanopiske nilarm. Et af de mest interessante fund fra Heraklion er en komplet og meget velbevaret stele [Fig. 16], som næsten er en nøjagtig kopi af Naukratis-stelen. Den adskiller sig kun ved, at der står, at den skal rejses "ved indgangen til grækernes hav" og ikke i Naukratis. Et andet dekret fra Ptolemæus III's tid, kendt indenfor ægyptologien som Kanopus-dekretet, har betydning for tolkningen af Goddios opdagelser i området vest for Alexandria. Det er affattet med tre skrifttyper ligesom Rosetta-stenen og nævner et tempel til Amon og Khons, den sidste identificeret med grækernes Herakles, som har givet navn til byen Heraklion. Goddio mener at have fundet netop dette berømte tempel og anvender bl.a. den ovenfor nævnte statue af Hapi fra Heraklion til støtte herfor.

Fremtiden

Pioneren Saadat, der som en af de første havde dykket og registreret i området ud for Qait Bey, døde netop i forbindelse med en dykning dér i 1984. Det siges, at han med årene var blevet temmelig desillusioneret og bitter over ikke at være blevet tilstrækkeligt understøttet i sine bestræbelser på at redde

Alexandrias fortid under havet. Honor Frost, som i mellemtiden var blevet en ældre dame, deltog i nogle af Empereurs undervandskampagner.

Af stor betydning for både de tidligere projekter og senest for Empereur og Goddios arbejde er støtten fra UNESCO. De har været initiativtagere til flere konferencer mm. om Alexandrias fremtid, hvor begge de herrer har deltaget. Hidtil, hvor de har haft hver deres del af den tidligere Portus Magnus, og Empereur har stået for det akademisk vederhæftige og Goddio for det mere eventyrlige, er deres mulige indbyrdes strid altid blevet benægtet af dem begge. Deres respektive tavshed om den andens arbejde taler dog sit tydelige sprog. Goddio, der i forvejen har rykket om på placeringen af kendte bestanddele af Portus Magnus, har senest forsigtigt foreslået, at fyrtårnet lå på en mindre klippeø øst for den tidligere foreslåede placering ved Qait Beyfortet. Dette mener han bl.a. vil give mere mening, hvis det skal have ledt skibe sikkert ind i havnen.

I forbindelse med UNESCO er det nu slået fast, at man skal forsøge at bevare monumenterne under havet *in situ*. Den første conference herom blev holdt i 1997, og i juli i år (2006) mødtes UNESCO igen med miljøeksperter, undervandsarkæologer, inklusive Empereur og Goddio, og andre specialister samt ægyptiske politikere og chefen for SCA, Zahi Hawass. Her diskuteredes planerne om et undervandsmuseum i Alexandria, og et forslag om en undervandsbåd, som skulle føre folk rundt til ruinerne, blev hurtigt afvist som for ødelæggende for monumenterne. Et undervandsmuseum i flere niveauer i den østlige del af havnen var på tale, men om denne drøm kommer til at gå i opfyldelse, som det skete med drømmene om et nyt Bibliotheca Alexandrina, hvor UNESCO også var medvirkende, er stadig usikkert.

Besøgende strømmede til udstillingen Ägyptens versunkene Schätze i Berlin, hvor den havde verdenspremiere 13. maj 2006. Da den lukkede 4. september, havde i alt 450.000 besøgt udstillingen, og det forventes at blive tilsvarende i Paris, når de omkring 500 spektakulære genstande fra Alexandria, Heraklion og Øst-Kanopus vises i Grand Palais 9. december 2006 - 16. marts 2007.

Billeder

Fig. 1: LM

Figs. 2, 4 (øv.), 8, 9, 10a: La Riche, Alexandria 1997

Figs. 3, 13: TB efter forlæg fra Berlin udstillingskatalog 2006

Fig. 5: Kurt Hellemose

Figs. 4 (ned.), 6, 7, 10b, 11b, 12b, 14-16: Berlin udstillingskatalog 2006

Figs. 11a, 12a: Empereur, EA 9, 1996

Litteratur

J.-Y. Empereur, Alexandria: 'The Underwater Site near Qaitbay Fort', *Egyptian Archaeology* 8, 1996, s. 7-10.

-- 'Raising statues and blocks from the sea at Alexandria', *Egyptian Archaeology* 9, 1996, s. 19-22.

-- 'Alexandria: the necropolis', *Egyptian Archaeology* 15, 1999, s. 26-28.

-- *Alexandria: The Jewel of Egypt*, New York/London, 2002.

J.-Y. Empereur (red.), *La Gloire d'Alexandrie*. Katalog, Petit Palais, Paris 1998.

J.-Y. Empereur, S. Compoin & M. Maehler, *Alexandria Rediscovered*, 1998.

F. Goddio & A. Bernand, *Sunken Egypt: Alexandria*, Oxford 2004.

F. Goddio & M. Clauss, *Ägyptens Versunkene Schätze*. Katalog, Berlin 2006 (findes nu også på engelsk og fransk).

K. Hamma (red.), *Alexandria and Alexandrianism: papers delivered at a symposium organized by the J. Paul Getty Museum and the Getty Center for the History of Art and the Humanities held at the Museum*, April 22-25, 1996.

W. La Riche, *Alexandria, the sunken city*, London 1997.

S. Morcos, N. Tongring, Y. Halim, M. El-Abbadi & H. Awad (red.), *Towards integrated management of Alexandria's coastal heritage. Coastal region and small island papers* 14. UNESCO, Paris 2003.

Mostafa, N. Grimal & D. Nakashima (red.), *Underwater Archaeology and Coastal Management: Focus on Alexandria. Coastal Management Sourcebooks* 2. UNESCO, Paris 2000.

Hjemmesider (pr. november 2006)

Om Jean-Yves Empereur og undervandsarkæologi ved Alexandria: <http://www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-alexand.htm>

Nova online om Jean-Yves Empereur (fra 1997): <http://www.pbs.org/wgbh/nova/sunken/>

Jean-Yves Empereurs Centre d'Etudes Alexandrines: <http://www.cealex.org/>
Franck Goddio Society, hvor man kan blive medlem: <http://www.underwater-discovery.org/>

Unescos involvering i Alexandria: <http://www.unesco.org/csi/pub/papers2/alex.htm>

Al Ahram Weekly om planerne for et undervandsmuseum: <http://weekly.ahram.org.eg/2006/803/hr1.htm>

<http://weekly.ahram.org.eg/2006/795/heritage.htm>

Ægyptens fugle – dengang og nu

Annie Vedelsby

Ægypten er, blandt meget andet, et fuglenes land. Man møder disse dinosaurernes efterkommere alle vegne – eller så godt som.

På markerne ses mængder af smukke, hvide hejrer. I byerne langs Nilen slår tusindvis af spurve sig under en øredøvende kvidren ned i træerne ved solnedgang for at finde et hvilested for natten, og over ens hoved kredser de majestætiske glenter rundt på jagt efter et bytte. Selv i ørkenområder, hvor der tilsyneladende intet er at leve af, ses småfugle smutte omkring i de tørre buske og græstuer. Mange af disse fugle tilbringer hele deres liv i Ægypten, mens andre blot overvintrer eller er gæster på deres lange træk fra Europa til Sydafrika.

De gamle ægyptere havde i høj grad blik for det rige fugleliv, de var omgivet af, og det ikke kun når det gjaldt den rent kulinariske side af sagen. Overalt, i templer, på gravvægge, i form af skulpturer og som dekoration på husgeråd og møbler, ser man fremstillinger af fugle, ofte i en udførelse af høj kunstnerisk karat. Et af de mest kendte og populære motiver i privatgrave er fiske- og fuglefangst i papyruskrattet, hvor man kan se et fint udvalg af forskellige småfugle og ænder, hvoraf adskillige stadig er almindelige ved Nilens bredder.

Flere af guderne optræder i hel eller delvis fugleskikkelse, og ganske mange hieroglyffer forstiller fugle, som vel at mærke kan identificeres. Gardiner opgiver i sin liste over hieroglyffer (i *Egyptian Grammar* – et standardværk for ægyptologer fra 1950) 63 hieroglyffer forestillende fugle eller dele af fugle.

Nogle af fuglefremstillingerne i ægyptisk kunst har udelukkende en rent dekorativ funktion, mens andre – og det er langt de fleste – spiller en ganske bestemt rolle i ægypternes billedprogram. Jeg har valgt at vise et udvalg af de mest almindelige fugle, man støder på i ægyptisk kunst og religion. Kun et beskedent udvalg, ganske vist, for skulle de alle med, ville de kræve en hel bog.

Almindelig vagtel

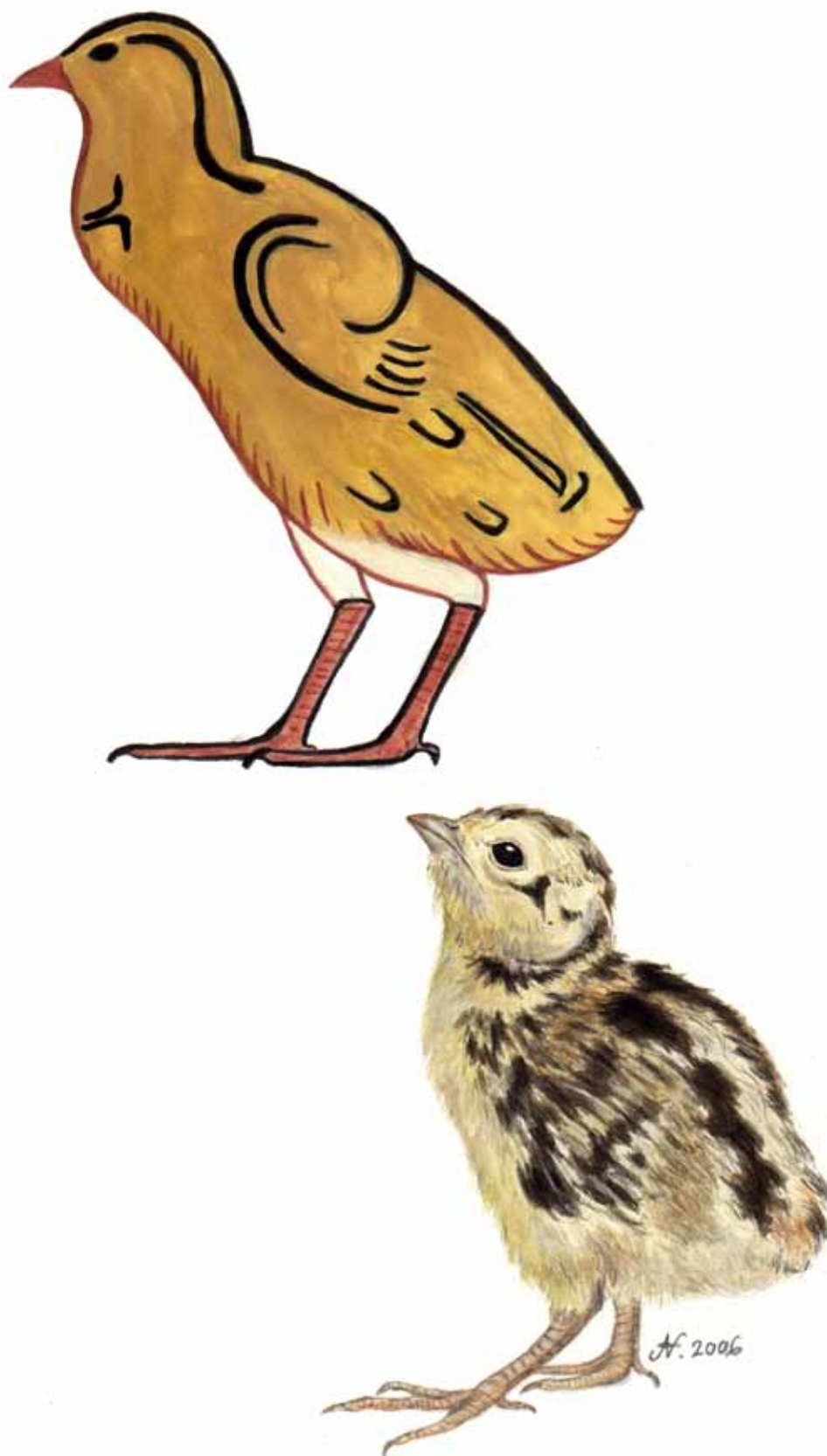
Coturnix coturnix.

Den lille vagtelkylling, en hieroglyf, som nærmest kan sidestilles med vores *w* eller *u*, optræder i alle hieroglyftekster. Den almindelige vagtel er gennem flere tusinde år blevet fanget i fælder for derefter at lande på ægypternes middagsbord. Fangsten foregår stadig, ofte i fælder, der ikke har ændret sig stort siden dynastisk tid. Mere end ¼ million af de små fugle går hvert år i jægernes net.

Arten yngler stadig enkelte steder i nutidens Ægypten, men træffes ellers mest som trækfugl. Det er under de store træk, det meste af fangsten foregår.

Den almindelige vagtel har en meget stor udbredelse. Den findes i det meste af Europa, bl.a. i Danmark, i Asien helt over til Kina og i store dele af Afrika. Mange steder opdrættes den, ikke mindst fordi æggene betragtes som en delikatesse. Det er vel ikke utænkeligt, at ægypterne kan have fundet på det samme før tamhønsene gjorde deres entré. Tamhønen, *Gallus gallus*, bliver først almindelig i tiden efter Alexander den Stores erobring af Ægypten i 332 f.Kr. Man kender enkelte billedframstillinger af høns, eller rettere af haner, fra 1100-tallet f.Kr. – muligvis også tidligere – hvilket viser, at man i hvert fald kendte fuglen, som formodes at være indført østfra via Mesopotamien.

Fig. 1 Dununge af almindelig vagtel. Hieroglyfudgaven er fra Ramses II's dronning Nefertaris grav i Dronningernes Dal på Vestbredden i Luxor. Fuglen er kun en del af en større tekst. Ca. 1255 f.Kr.

Vibe

Vanellus vanellus.

Hieroglyffen for “Hele folket tilbeder”, *rekhyt*, ligner umiddelbart en vibe på rede. En vibe, som er let genkendelig på sin nakketop, men som, hvilket må siges at være ret usædvanligt for en fugl, foruden vinger også er blevet udstyret med et par små arme, som den tilbedende rækker frem.

Viben som symbol på undertrykte folk er meget gammel. På kong Skorpions køllehoved fra ca. 3100 f.Kr. ses en række standarder, hvorfra der hænger viber ved et reb om halsen. Senere, i Nye Rige, bliver fremstillingen af den tilbedende fugl på “reden” (*neb-tegnet*) almindelig, men den ses oftest uskadeliggjort, ved at de løftede vinger er korslagt og således befinder sig i en fastlåst position.

I Hatshepsuts nu genopførte “Røde Kapel” i Karnak kan man se en række ganske naturalistisk fremstillede viber (bortset fra armene), men senere, i Ptolemæertiden, havde man tilsyneladende i mange tilfælde glemt, hvad det egentlig skulle være for en fugl. Nogle af de sene fremstillinger er afgjort mere pudsige end vellignende. I enkelte tilfælde, som f.eks. i Ramesses IIs tempel i Abydos, er fuglen erstattet af en knælende mand med fremstrakte arme, nakketop og fuglevinger.

Viben har en ganske stor udbredelse som strækker sig over det meste af Europa (Danmark), Rusland og Sibirien samt Tyrkiet og det nordlige Iran. I Nildalen optræder den som vintergæst.

Fig. 2 Hoved af vibe. *Rekhyt*’en er fra hypostylhallen i Karnaktemplet, hvor den er en del af en søjleudsmykning. Fuglen ses tilbedende kartoucher med Ramesses IIs navn (her udeladt).

Hellig ibis

Threskiornis aethiopicus.

Der optræder flere ibisarter i ægyptisk kunst, og blandt dem er den hellige ibis utvivlsomt mest kendt. Den er guden Thoths fugl. Thoth afbildes ofte i bavianiskikelse, men endnu hyppigere tager han form som en ibis eller som en mand med ibishoved og -hals. At den ellers ret bizarre sammensætning ikke virker helt barok, skyldes den omfangsrige paryk, som skjuler overgangen fra fuglehals til menneskeskuldre. Det er vist kun ægypterne, som er sluppet helt godt fra den slags kunstgreb.

Hvorfor og hvordan netop ibis’en er kommet til at repræsentere skriver- og lærdomsguden Thoth, får stå hen i det uvisse (bavianen er en anden af hans fremtoningsformer). Måske har det noget med fuglens seglformede næb at gøre – Thoth var oprindelig månegud. I hvert fald kendes ibisfremstillinger fra prædynastisk tid for mere end 5000 år siden.

Et af de mange sagn om Thoth fortæller, at han var søn af Horus og – Seth ! Under striden med Horus om retten til kongemagten efter Osiris’ død blev Seth narret

til at spise Horus' sæd serveret på et salatblad. Da man anråbte sæden om at komme frem, steg den op fra Seths hoved som en gylden skive: Thoth. Et andet sagn siger, at Thoth blot tog skiven og anbragte den på sit eget hoved.

I græsk – romersk tid opdrættedes ibisfugle i store mængder ved Thoths helligdomme. Fra den tid stammer de store fund af mumificerede fugle. De besøgende i templet kunne købe en sådan balsameret fugl, som de så ofrede til guden som votivgave.

Den hellige ibis findes ikke mere i Ægypten, hvor den ellers var en almindelig ynglefugl indtil 1850'erne, hvor man observerede det sidste par. Det sidste individ skal være taget i 1877 i Damietta ved Middelhavet. Syd for Sahara træffes fuglen ynglende i det meste af Afrika.

Fig. 3 Hellig ibis. Thoth, som her vises i et omarbejdet udgave med en naturalistisk fremstilling af sin fugl, er en del af et vægmaleri i et af de kapeller, som dronning, eller måske mere korrekt, kong Hatshepsut (ca. 1498 – 1483) byggede til ære for Amon og sig selv i Karnaktemplet.

Horusfalk

Falco biarmicus (?).

Ægyptens gamle sol- og kongegud repræsenteres formentlig ikke ved én enkelt falkeart. De mest sandsynlige kandidater er vandrefalk, *Falco peregrinus* og den her viste lannerfalk, *Falco biarmicus*. Begge arter er fundet i mumificeret tilstand, og begge har den meget karakteristiske ansigtstegning, som de gamle ægyptere har gengivet så smukt og præcist.

Adskillige af ægypternes guder kan optræde i falkeskikkelse (Ra, Montu, Sokar m.fl.). Blandt dem er Horus vel den ældste og i hvert fald den mest kendte. Også af ham kendes mere end 5000 år gamle billedfremstillinger.

Horus' ikonografi har ændret sig noget gennem tiden. Nogle af de ældste fremstillinger hører også til de smukkeste. Der er lang vej fra Hierakonpolis' gyldne himmelfalk og kongemagtens symbol, som beskyttende breder sine vinger ud over kongens nakke på Khaefras statue i Cairo til Ptolemæertidens Horusbarn på Isis' skød. Horus vises både i ren falkeskikkelse, som en mand med falkehoved og i skikkelse af en ung mand.

Både lanner- og vandrefalk yngler stadig i Ægypten og er udbredt over store dele af Afrika. Vandrefalken er desuden udbredt over det meste af Europa (Danmark) og østover, mens lannerfalken holder sig til det sydlige Europa (Italien, Sydfrankrig) og Balkan.

Fig. 4 Lannerfalk og Horus. Falkehovedet, som er udført i en tynd guldplade med øjne af poleret obsidian, er et af de allersmukkeste eksempler på ægyptisk kunsthåndværk. Det har været fastgjort til en krop af bronze over en trækerne. Hierakonpolis ca. 2350 f.Kr., nu på Cairomuseet.

Øregrib

Aegypius tracheliotus.

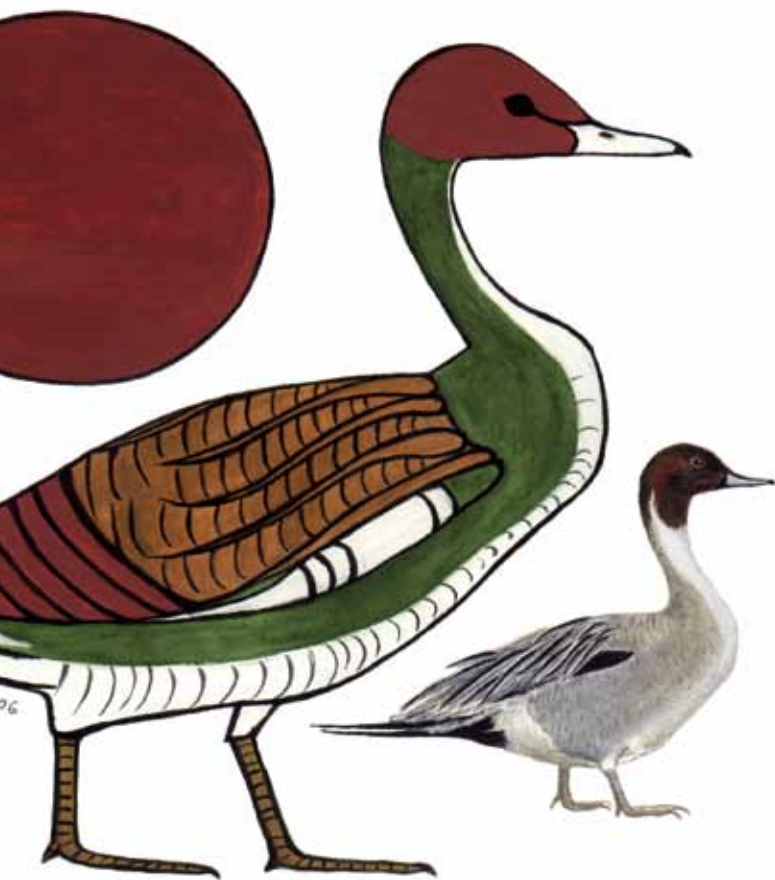
Øvreægyptens og den hvide krones symbol, den gamle gribbegudinde Nekhbet fra Nekheb (el-Kab) ses som regel i skikkelse af enten en gåsegrib, *Gyps fulvus*, eller som her af den mægtige øregrib, som med sit vingefang på godt 3 m er en af de største gribbe. Den er endvidere let genkendelig på sit enorme, krumme næb, der kan flænse selv det mest tykhudede ådsel, og på hudfolderne på hoved og hals. Sammen med cobragudinden Wadjet, repræsentanten for den røde krone fra Buto i deltaet, optræder Nekhbet som symbol på det samlede Ægypten, "De to Riger", i et af kongens fem officielle, titulære navne, "De to Fruer" (*nebtj*). Begge gudinder fremstilles her ofte som gribbe, men Wadjet kan kendes på sit slangehoved. Imidlertid ses Nekhbet undertiden også i skikkelse af en slange med gribbevinger, så det kan være vanskeligt at

holde de to gudinders ikonografi adskilt, med mindre de da er forsynet med henholdsvis den hvide og den røde krone.

Nekhbet ses overalt. Sammen med Wadjet pryder hun tempelrelieffer, hvor de to gudinder ses flyvende øverst i hvert sit hjørne, hver med et *shen*- eller *ankh*-tegn i klørne. Det er også de to, man ser sejle med udbredte vinger under loftet i templer og kongegrave.

Øregribbens udbredelse strækker sig over de mere tørre egne af Afrika og på Sinai, hvor der arbejdes på at få genetableret en bestand. Den yngler stadig i Ægyptens sydøstlige ørkenområder.

Fig. 5 Øregrib og gudinden Nekhbet, den sidste i form af et pectoral i cloissonnéarbejde af farvet glas og guld fra Tutankhamons grav i Kongernes Dal på Vestbredden, Luxor. Fuglen, som her ses fra ryggen, er meget naturtro; hudfolderne på hoved og hals ses tydeligt. I klørne holder den *shen*-tegn for "uendelighed". Omkring 1334-1325 f.Kr. Cairomuseet.

Spidsand

Anas acuta.

Spidsanden har, hvis man skal tro de talrige billedfremstillinger, været en populær ret på såvel ægypternes som på deres guders menukort. At den har været domesticeret tyder meget på. Man ser velnærede spidsænder vralte af sted på række og geled sammen med gæs og andet fjerkræ, mens flittige kokke andetsteds ses ivrigt beskæftiget med at plukke og tilberede slagtede eksemplarer. Både guder og mennesker satte stor pris på spidstegt and.

Men spidsanden havde også en helt anden og mere ophøjet rolle. Hieroglyffen for *sa* = "søn" forestiller en spidsand, så fuglen er en vigtig ingrediens i *sa Ra* "søn af Ra", som var et af kongens tilnavne. Man kan slet ikke undgå at støde på anden med soltegnet; det ses på vægge i templer og kongegrave, og som regel i forbindelse med kongens navnekartoucher.

Denne smukke svømmefugl optræder i nutiden som vintergæst i Nildalen samt i oaserne og på Sinai – Sinai er i det hele taget en god fuglelokalitet. Som ynglefugl har den en ganske stor udbredelse, idet den findes i Nordeuropa og østover i Asien samt i Nordamerika.

Fig. 6 Spidsand og tegnet for *sa Ra* ("søn af Ra") fra kong Horemhebs grav i Kongernes Dal, Vestbredden, Luxor. Ca. 1328 – 1398 f.Kr.

De sidste årtiers stigende turisme i Ægypten har skabt et større behov for at stifte bekendtskab med landets dyre- og planteliv. Folk rejser ikke mere for kun at dykke i Rødehavet – de vil også vide noget om, hvad landet i øvrigt kan byde på af naturseværdigheder. Blandt ægypterne selv kan også spores en voksende forståelse for nødvendigheden af naturbevarelse. I de senere år er en del områder udlagt som nationalparker, ligesom der er udgivet en række udmærkede bøger om landets geologi, botanik og zoologi, deriblandt en del værker om fugle.

Desværre er fredning ikke tilstrækkelig. Der må også en mentalitetsændring til blandt landets egne indbyggere – gamle vaner er svære at udrydde! Det er ikke kun vagtler, der indfanges i stor stil. Der foregår stadig en del illegal jagt på bl.a. sangfugle. Et stort antal falke indfanges for at blive solgt videre til den især på den arabiske halvø så populære

falkejagt. Amons hellige fugl, den ægyptiske gås, som stadig kan træffes i Øvreægypten, søges flere steder udryddet ved udlægning af gift, fordi den kan finde på at forgribe sig på bøndernes marker omkring Nassersøen. Samme sted nedskydes skarver, fordi de er upopulære blandt fiskerne.

Måske alt dette vil ændres, hvis det for alvor går op for ægypterne, at naturturisme også kan være en indbringende forretning.

Litteratur

- S. M. Baha El Din, *Directory of Important Bird Areas in Egypt*, 1999.
- P. F. Houlihan, *The Animal World of the Pharaohs*, 1996.
- P. F. Houlihan, *The Birds of Ancient Egypt*, 1988.
- R. Porter & D. Cottridge, *Birds of Egypt and the Middle East*, 2000.
- R. H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, 2003.

Ægyptologi i Australien

I august i år havde redaktøren fornøjelsen af at være inviteret til Australien på forelæsningsturné. Det blev en oplevelse af de usædvanlige.

Ud over den store gæstfrihed, de betagende landskaber med kæmpetræer, kænguruer, emuer og kyster mod flere verdenshave og den herlige vin og gastronomi gav turen mulighed for at se, hvordan et oldtidsfag som ægyptologi begår sig i den nye verden. Turnéen var lagt an som en “double act” med mig selv og Gay Robins (nu professor i ægyptisk kunst i Atlanta, Georgia), kendt af mange for sine bøger om ægyptisk kunst og om kvinder i Ægypten. Vi slog begge vores folder i Cambridge i 1980’erne og har derfor ikke blot samme baggrund, men også samme interesser, og det viste sig at fungere rigtigt godt i praksis. Vi begyndte i Perth på vestkysten, verdens mest isolerede storby, som den er blevet kaldt. I Western Australian Museum, som pt huses i midlertidige lokaler, er

der nogle enkelte ægyptiske genstande, og der er forskellige aktiviteter i gang både i skoler og i aftenundervisningen. Der var således basis for foredrag ikke blot i Perth, men også på provinsens sydspids i byen Alberta, hvor et halvt hundrede mennesker troppede op i det gamle fyrtårn, nu konverteret til museum, for at høre om Amarnatidens musik (LM) og Tutankhamons gyldne skrin (GR).

Næste stop på turen var Monash University i Melbourne længere mod øst, hvor primus motor inden for faget er Colin Hope, der i de senere år har været involveret i udgravninger i Dakhla-oasen. Det flotte, lokale kunstmuseum rummer en udmærket lille samling af ægyptisk kunst, og der undervises på universitetsniveau i ægyptologi. Til vores arrangement kom der en hel gruppe fra byen Adelaide i

Fig. 1 Interiør fra Nicholson-museet i Sydney. Foto LM.

naboprovinserne, der gerne ville have set os hjemme hos sig selv, men dog var parat til at sætte sig i et fly for at få fornøjelsen.

Vi sluttede af med en hel uge i Sydney, en by, der kan minde om København på en god dag med himmel, hav og storby i tæt forening med det helt særlige lys, der fremkommer ved denne kombination. Det var Macquarie University, der havde taget initiativet til vores besøg. Her sidder ægypteren Naguib Kanawati som estimeret leder af det ægyptologiske departement med assistance af Boyo Ockinga (ægyptologi), Heike Behlmer (koptologi) og Christiane Köhler (det arkaiske Ægypten). Omkring 200 tilhørere troppede op en hel lørdag i det mest strålende forårsvejr for at høre to dobbeltforedrag om Ægypten. Ud over de ovennævnte to emner drejede det sig om "In the Womb" (LM om livmoder og placenta – en opdateret version af foredraget i DÆS i maj) og "The construction of the male body in Egyptian art" (GR). Derudover holdt vi et seminar og gav vejledning til en håndfuld studerende på kandidatniveau.

To ting var bemærkelsesværdige ved mødet med ægyptologien i Australien. Det første var den dynamik og entusiasme, der var blandt studenter og lærere, og den interesse, der var for at høre mere. Jeg tror ikke, at der er nogen i Sydney, der ser på ægyptisk kunst på samme måde som før, efter at Gay og jeg har været der med vores (i øvrigt i vid udstrækning samstemmende) fortolkninger af ægyptiske billeder. Den anden var den reelle interesse, der var fra "det grå guld". Alder er ingen hindring i Australien. Det bedste bevis herfor er en kvinde på den anden side af de 70, der efter et langt liv med andre pligter var vendt tilbage til sin ungdoms kunst- og arkæologistudier og nu var i fuld gang med sin PhD og i tilgift netop havde fået en udgravningskoncession i Ægypten.

I Sydney er der to samlinger af ægyptiske genstande: en mindre studiesamling på Macquarie University og en anden i Nicholson Museum, der hører under Sydney University. En del af genstandene her ligger i magasin, og det var en særlig fornøjelse på en af de nederste hylder at opdage en sten, pakket

ind i plastic, der viste sig at være det meste af et fodertrug fra el-Amarna, ganske magen til det, der findes på Glyptoteket. Den ansvarlige, der ikke er ægyptolog, fik rettet lidt i sine arkiver, hvor der blot stod, at det var en stenblok, der for en del år siden var blevet vurderet af en i øvrigt anerkendt antikvitetshandler til £1! Selve samlingen rummer bl. a. en fin statue af kong Horemheb.

Australierne har mange udgravningsaktiviteter i gang i Ægypten. Ud over Dakhla-oasen drejer det sig om thebanske og memfitiske grave samt gravene fra Gamle Rige i Tehne og nye udgravninger i Meir i Mellemægypten.

LM

Fig. 2 På opdagelse i Nicholson-museets magasin. Foto LM.

SHENUTE

– en ægyptisk Elias

I denne og flere følgende artikler vil læseren præsenteres for Shenute fra Atripe, en af den koptiske, ægyptiske kirkes allerstørste skikkelser.

Paul John Frandsen

Shenute fra Atripe var grundlæggeren af den koptiske nationallitteratur, en utrolig organisator, og en kæmpe i kampen for kristendommens sejr i Ægypten. Det er usikkert hvornår han døde, men han nåede sandsynligvis at se den ægyptiske kirke skille sig ud fra den ortodokse i 451. I denne første artikel vil jeg indledningsvis give et kort rids af hvem Shenute var; dernæst vil jeg gengive beretninger fra forskellige kilder om visse sider af hans virke. Shenute levede i en af kirkens store brydningstider. Det var selve gudsbegrebet, der var til debat, og stridighederne om den rette forståelse af treenigheden havde også konsekvenser for Shenute. Som baggrund for historierne om Shenute og for hans egne skrifter vil jeg også gå nærmere ind på de forskellige kætterier, dvs. præsentere tabernes synspunkter.

Shenute fra Atripe

Shenute [fig. 1] blev født omkring 350 og døde godt og vel 100 år senere. Der hersker stor uenighed om hans data. Den for tiden herskende opfattelse blandt forskerne er, at Shenute blev 118 år gammel, men selv om det lyder usandsynligt, står det fast, at han blev Abbed for Hvide Kloster omkring 385.¹ Shenute havde sit virke i Øvre Ægypten. Hvide Kloster (Deir Anba Shinudah eller Deir el-Abyad) ligger i den gamle landsby Athribis nær Sohag [fig. 2-3]. I de seneste tre – fire hundrede år har klosteret ligget i ruiner, men i de senere år er en gruppe munke vendt tilbage til det som et led i den koptiske kirkes bestræbelser på at styrke sin position i Øvreægypten.

På Shenutes tid talte klosterets indvånere hen imod 6000 munke og nonner, og Shenute styrede det hele med hård hånd. Klosteret var så stort og mægtigt, at det i en krigssituation angiveligt kunne huse 20.000 flygtninge inden for sine mure. I Shenutes person forenes politik og religion. Selv ville han formodentlig benægte denne sammenhæng, fordi alt for ham var underordnet kampen for Guds sag. Men kristendommens budskab om næstekærlighed og munkelivets krav til et liv i asketisk aktivitet – Shenute havde ikke meget tilovers for et kontemplativt liv – udmøntedes hos Shenute ofte i en kamp til fordel for den fattige ægyptiske befolkning. Forskning i Shenutes plads i Ægyptens historie i det 5. århundrede er indtil dato ret beskeden. Den væsentligste årsag hertil er, at det stort set kun er ægyptologer og koptologer, der tør give sig i kast med Shenutes egne tekster, som ikke uden grund anses for at være særdeles svære. Så meget desto større er forpligtigelsen til at oversætte dem, og den foreliggende artikel er da tænkt som en spæd begyndelse hertil.

Shenutes Vita

Shenutes efterfølger hed Besa. Fra hans hånd har vi en del skrifter, blandt hvilke især hans levnedsskrivelse – et såkaldt *Vita* – over Shenute må anses for at være et mesterværk i genren. Vi ved desværre endnu mindre om Besa end om Shenute, og det skyldes nok ikke mindst, at han i sine værker ret bevidst stiller sig i skyggen af sin store forgænger. Som for eksempel i denne beretning om Shenute:

Fig. 1 Shenute (fra nyere plakat tilhørende Louise Blanke).

Det skete også en dag, da vor frelser sad og talte med min fader Apa Shenute, at jeg, Besa, hans discipel gik ind, da jeg ønskede at møde ham. Frelseren trak sig straks tilbage. Da jeg var gået ind, modtog jeg min faders velsignelse og spurgte ham så: "Min hellige fader, hvem var han, som talte med dig og som trak sig tilbage, da jeg kom ind?" Min profet fader sagde: "Den, som netop holdt op med at tale til mig om nogle mysterier, var faktisk Herren, Jesus Kristus." Jeg sagde til ham: "Jeg selv ville også gerne se ham og have hans velsignelse." Min fader sagde til mig: "Du vil ikke få ham at se, fordi du kun er en novice (ordret: lille dreng)." Jeg sagde til ham: "Jeg er en synder, min hellige fader." Han sagde til mig: "Næ, men du er utålmodig (ordret: har et lille hjerte)." Grædende sagde jeg til ham: "Jeg bønfaller dig min fader, lad din barmhjertighed omfatte mig, så at også jeg bliver værdig til at se ham." Min fader sagde til mig: "Når du i morgen når til den 6. time, så kom ind og så vil du finde mig siddende med ham, men mærk dig, sig ikke et ord."

I overensstemmelse med min faders instruks gik jeg den følgende dag hen og bankede som sædvanligt på med ringen for at kunne gå ind og modtage velsignelsen. I samme nu trak Herren sig tilbage. Og jeg, jeg græd, fordi jeg overhovedet ikke er værdig til at se Herren i kødet (dvs. in persona). Min fader sagde til mig: "Han vil stille dit hjerte tilfreds, min søn Besa, og lade dig høre sin blide stemme." Og selv om jeg ikke er værdig, hørte jeg ham en gang, mens han talte med min fader, og jeg er blevet ved med at takke ham i alle mit livs dage.²

قريبة من الله وهي بعيدة عنه وأمورها مختلفة عن الناس و
تشبه الطلاخونة التي تدور بلا حيوب.
من قوت أبا شنودة رئيس الموحدين

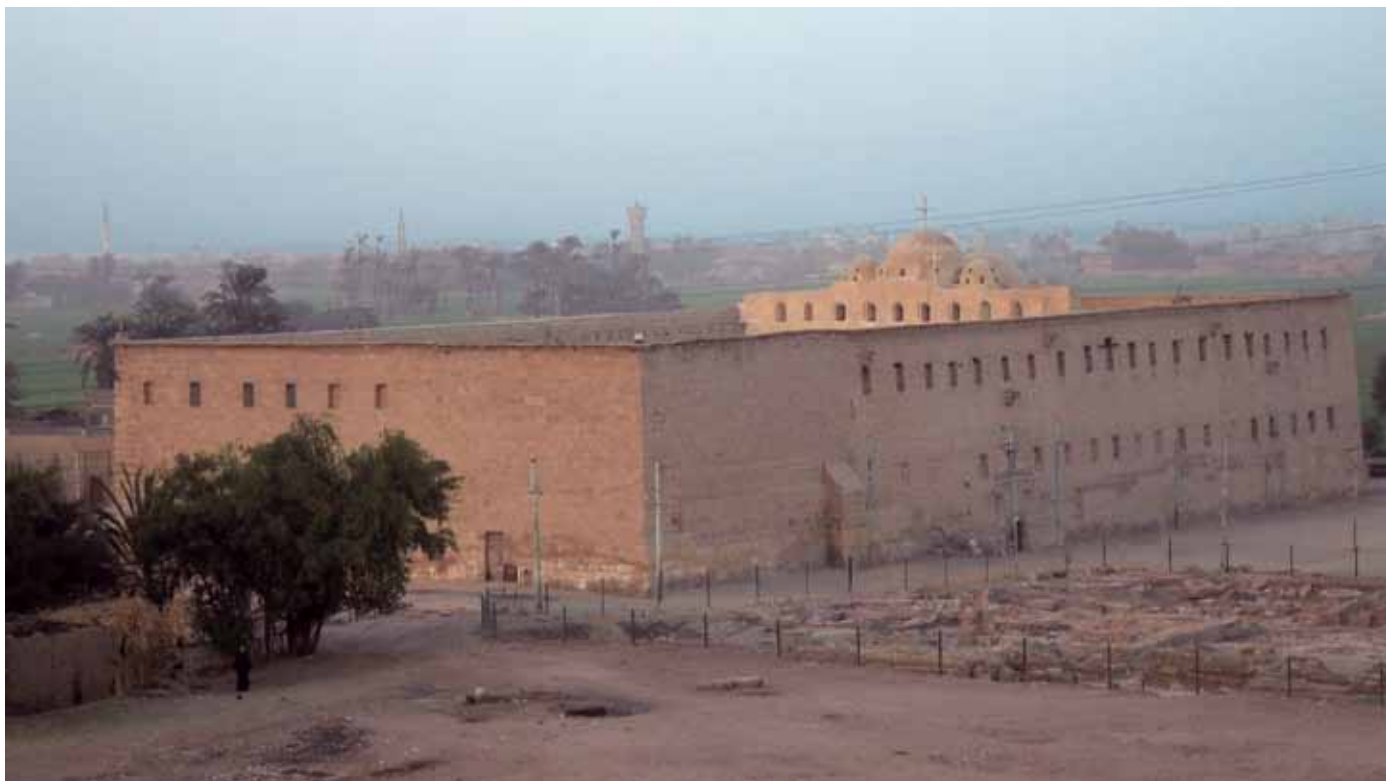

Fig. 2 Det hvide kloster. Foto Louise Blanke.

Shenute havde valgt Besa som sin efterfølger, og vi ved, at denne var i live indtil i hvert fald omkring 475 e.Kr. Da Shenute selv blev udpeget som abbed i 385, foregik tingene dog, ifølge Besa, på en noget anden måde. Shenute blev ganske vist en af sin morbroder Pgol's efterfølgere som abbed for Hvide Kloster, men i dette tilfælde var det Guds hånd, der var på spil. Besa fortæller om en række forunderlige ting, som hændte, allerede mens Shenute var en lille knægt. Hans forældre var agerbrugere, og Shenute bliver som dreng sat til at gå en fårehyrde til hånd. Det er dog ikke nok at være i lære som god hyrde. Efter at have udøvet et par mirakler sendes Shenute til sin morbroder, og her sker det da, at Pgol en aften ser en engel, som våger over den lille Shenute. Englen siger til Apa Pgol:

Når du står op i morgen, så anbring den klædning, som du vil finde foran dit hus' dør, på novicen Shenute, thi det er Thesbiten Elias' klædning, som Herren Jesus har sendt dig, for at du kan anbringe den på ham, fordi han skal blive en retfærdig og udvalgt mand, og efter ham skal der ikke i noget land fremstå nogen, som ligner ham. Han skal bygge et kloster og skal blive en opmuntring og et værn for enhver, som går hen til hans sted. Hans kirke skal eksistere for alle kommende generationer."

Om morgenen stod Apa Pgol op og tog klædningen, som han fandt foran sig. Så kaldte han på Apa Shenute og iklædte ham den, og han gjorde ham til munk og beholdt ham hos sig.³

Som man kan se, er et *Vita* ikke en levnedsbetegnelse i vor forstand. Teksten har ikke til hensigt at forsyne læseren med alle hånd blå-bog-agtige facts; men det betyder ikke nødvendigvis, at den ikke indeholder "rigtige" oplysninger. For den, der vil stifte bekendtskab med Shenute, hans verden, og hans rolle i nutidens religiøse liv blandt kopterne, er Besa en uomgængelig kilde, og hans *Vita* kan da heldigvis suppleres med en meget omfattende sam-

ling af tekster forfattet af Shenute selv. Førend jeg i næste artikel vender mig til disse tekster, skal jeg her dels behandle en kilde, der angiveligt giver Shenute en vigtig rolle i datidens stridigheder om Kristi natur, dels sige et par ord om begrebet kristologi.

Kætterier – og Shenute

Uenigheden om det kristne gudsbegreb førte til kristendommens første store skisma, hvor den ægyptiske/koptiske kirke forlod den ortodokse. Kristologien er den del af teologien, som forsøger at bestemme, hvem Jesus Kristus er. Emnet er ikke hans levnedsløb, således som vi kender det fra evangelierne, men derimod spørgsmålet om hans natur. Har han en guddommelig natur? Har han en menneskelig natur? Og har han begge? Og hvordan skal i så fald dette nærmere forstås. Man kan også spørge om, hvordan man på en gang kan bekende sig til én gud og til Jesus Kristus. Det er faktisk disse spørgsmål, der mere end noget andet har trukket og stadig trækker skillelinierne mellem de forskellige former for kristendom. Diskussion handler så at sige om kristendommens og kirkens fundamenter, og derfor vil et par ord herom være på sin plads, inden vi ser på Shenutes mulige rolle i striden.

Hvis vi indledningsvis konstaterer, at den trosbekendelse, vi bruger – den såkaldte nikæno-konstantinopolitanske trosbekendelse, i hvilken treenighedslæren for første gang får sit formelle udtryk – stammer fra det andet økumeniske koncil, der fandt sted i 381 i Konstantinopel, så bliver det lettere at forstå, at den dogmatiske proces, som kristendommen måtte gennemgå, var langvarig og rummede rige muligheder for afvigelser. Der findes utallige svar på spørgsmålet om Kristi natur. Næsten enhver tænkelig mulighed havde sine repræsentanter, og alle svar kan finde holdepunkter i Ny Testamente. Kristi guddommelige natur har opslugt eller fortrængt den menneskelige (monofysitismen). Kristus er både gud og menneske, men de to naturer er sammenblandet i en hybrid form (miáfysitismen). Kristus er kun et menneske (ebjonitismen,⁴ psilanthropismen).⁵ Kristus er ikke et fuldt menneske (doketismen)⁶ eller er først blevet gud ved dåben (adoptionismen).⁷ Kristus er helt og fuldt gud og helt og fuldt menneske. De to naturer udgør en fuldendt enhed (den

katolske kirke, den ortodokse kirke og størstedelen af de protestantiske kirker). Det sidste synspunkt stammer fra kirkemødet i Chalcedon i 451, hvor det blev udtrykt på følgende måde: “Den ene og samme Kristus, den énbårne Søn og Herre, kendes i to naturer uden sammenblanding, uden forandring, uden deling, uden adskillelse, således at forskellen mellem naturerne på ingen måde udslettes ved enheden, men at hver naturs egenart snarere derved virker med den anden naturs egenart i én person og i én tilværelse, ikke fordeles på to personer eller skilles fra hinanden.”⁸

To kætterier fik særlig betydning for udviklingen af den koptiske kirke.

Arius

Det første hedder det arianske kætteri, efter dets ophavsmænd, Arius, der var en aleksandrinsk presbyter, som levede i begyndelsen af det fjerde århundrede, og formodentlig døde i 336.⁹ Arius mente ikke, at Jesus havde en menneskelig sjæl. For at forstå karakteren af synspunkt tager vi først udgangspunkt i Johannes-evangeliet. Det græske ord Logos gengives her med Ordet:

“(1) I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. (2) Dette var i begyndelsen hos Gud. (3) Alt er blevet til ved det, og uden det blev intet af det, som er. (4) I det var liv, og livet var menneskenes lys. ... (14) Og Ordet blev kød og tog bolig iblandt os.” (Johannes 1.1-14)

Ordet / Logos siges altså at være til før al ting blev til (præ-eksistent), at være virksom i skabelsen, og at have del i liv og lys. Frem for alt siges Ordet at være identisk med Gud, således at Gud er i Ordet. Derfor må også det kødeliggjorte Ord være Gud Faderen. Arius hævdede nu, at Logos faktisk var underordnet Gud-Faderen. Arius gik så langt, at han også opfattede det guddommelige ord, Logos, som en skabergud, eller det som man i platonisk tankegang kalder en demiurg. Logos skabte, men var også selv skabt. Johannes-evangeliets formulering om at i begyndelsen var Ordet og Ordet var

Fig. 3 Det hvide kloster og moderne udgravninger. Foto Louise Blanke.

hos gud og Ordet var Gud, afspejler tydeligt vanskelighederne med at håndtere disse problemer. Hos Arius var Logos skabt førend Jesus. Ordet er forskelligt fra Faderen, men ikke adskilt fra ham. Gud er transcendent, kan altså ikke fattes, intet ligner ham eller kan sammenlignes med ham. Der var en tid, hvor kun Gud eksisterede. Sønnen var der ikke, men blev siden *skabt* af intet. Han er derfor af en

anden natur, omend lignende. Et problem ved denne formulering, som i forskellige varianter også fandtes hos andre af datidens teologer, er, at hvis Jesus er skabt, så er han ikke samtidig med faderen og er derfor også underordnet ham. Ved menneskevordelsen forbindes, ifølge Arius, de to komponenter, den guddommelige logos i form af en guddommelig sjæl med legemet. Kristus havde altså ikke en menneske-

lig sjæl. Påstanden om, at Jesus ikke havde en menneskelig sjæl og i øvrigt var skabt af Faderen, skabte voldsomme stridigheder gennem hele det fjerde århundrede, hvor Arius og hans tilhængere skiftevis blev fordømt og delvist accepteret, alt afhængig af, hvor de teologiske accenter blev lagt, og afhængig af om den østlige eller vestlige del af kirken havde overtaget. I 325 indkaldtes på kejser Konstantins foranledning til et koncil i Nicaea. Kejseren ville have fred og var vist egentlig også den arianske lære venligt stemt. Striden stod om to formuleringer. Spørgsmålet var om Jesus var *homo-ousios*, det vil sige af *samme væsen* som faderen, eller om han var *homoi-ousios*, hvad der betyder af *lignende væsen*.

Som det senere blev sagt, stod striden om et *i*. Den første formulering vandt ved kirkemødet i Nikæa i 325,¹⁰ og herfra stammer kernen i vores trosbekendelse. Men stridighederne fortsatte helt frem til 381 – og rent faktisk langt ind i Middelalderen. I Konstantinopel vedtog man i 381 endnu engang det, der var anset for at være den rette lære allerede i 325, og samtidig blev det fastslået, at også Helligånden er fuldt guddommelig “udgå(et) fra faderen OG sønnen”.¹¹ Hverken i oldtiden eller i dag er det let at få et præcist greb om Arius’ lære.¹²

Hvis vi sammenligner Arius’ kristologi med ægypternes kosmologi, ifølge hvilken guder og mennesker lever i samme verden, så kan man sige, at Arius og den ortodokse kristendom bryder med bl.a. denne ældgamle opfattelse. Men hvad mere er, han bryder også med kristendommens mest geniale træk, at lade Kristus være både gud og menneske, hvorved skellet mellem den transcendent gud og det ubetydelige menneske mindskes. For det femte århundredes ægyptere er Arius’ tilgang til gudsbegrebet derfor i enhver henseende uspiseligt.

Nestorios

Samme år som Arius blev fordømt i Konstantinopel, 381, fødtes en anden vordende kætter, Nestorios i Antiokia. Han havde store oratoriske evner og blev derfor gjort til Patriark i Konstantinopel (428-431). Han førte en skarp kamp mod kætterier, men endte selv med at blive fordømt som kætter ved kirkemødet i Ephesos i 431 på grund af sin kristologi.

Fig. 4 Shenute (fra nyere plakat tilhørende Louise Blanke).

Ifølge Nestorios må man holde Jesu to naturer skarpt adskilt. Jesus var på et tidspunkt helt og fuldt menneske, og det var mennesket, der både blev født og pint og døde på korset. Et særligt kendetegn for den nestorianske opfattelse er diskussionen om Marias status. Jesus blev jo født af hende, men hvad implicerer det rent faktisk? Ret beset unddrager sagen sig jo en egentlig rationel bedømmelse, men her har vi dog et tilfælde, hvor vi moderne mennesker måske har lettere ved at forstå problemerne. Maria bærer tilnavnet Guds Moder, men det er der så forskellige teologiske udlægninger af. Maria fik tilnavnet *Christotokos*, som betyder den der frembringer Kristus. Dermed menes, at Maria er Kristi biologiske og genetiske moder – for nu at bruge den indsigt, moderne termer giver os. For at Kristus kan inkarneres som menneske, må han fødes af et menneske, som giver ham den biologiske og genetiske identitet som menneske, og det er den ene af Marias opgaver. Nestorios anerkendte dette synspunkt. Men kirken gav også Maria tilnavnet *Teotokos*, det vil sige, den der frembringer Gud. Kopterne gengiver ordet med *masnoute*, ordret “gudføder(ske)” eller “gudformer(ske)”. Og striden kan således formuleres som et spørgsmål om Maria også her er både genetisk og biologisk moder, eller blot rugemor, biologisk moder, for den guddommelige Kristus. Frembringer Maria guddommelighed? Nestorios nægtede at se Maria som ophav til Gud, og ville følgelig kun gå med til at give hende tilnavnet *Teotokos*, hvis det blev forstået sådan, at Maria var et medium eller rugemor for Gud.¹³ Dette var naturligvis et standpunkt, der var på kollisionskurs med de latente tendenser til monofysitisme i Ægypten, og den ægyptiske patriark Kyrillos I¹⁴ gjorde derfor alt for at bekæmpe Nestorios. Nestorios’ synspunkt om at Kristus bestod af to adskilte personer blev derfor fordømt på kirkemødet i Ephesos i

431. Mødet var i virkeligheden et tumultagtigt møde med to af hinanden uafhængige afdelinger. Efter et nærmest farceagtigt forløb, hvorunder Kyrillos og Nestorios udstedte *anathema*'er mod hinanden, blev resultatet, at Kyrillos' udlægning sejrede. Efter denne opfattelse er der i Kristus to naturer i en person, Kristus, Sønnen. At Ordet blev kød, som der står i Johannes 1.14, skal forstås helt ordret: kød, og ikke en (anden) person.¹⁵

Hvis man anskuer den ægyptiske "kirkes" synspunkt på baggrund af landets historie og kultur, er det egentlig ikke overraskende, at ægypterne ikke kunne acceptere, at Kristus havde andet end én natur. Den kunne for den sags skyld godt have sit ophav i to naturer, således som det blev fastslået i et dokument fra 433, der skulle hele sårene efter Ephesos.¹⁶ Hele denne betragtningsmåde ligger faktisk ret godt i forlængelse af det gamle ægyptiske gudsbegreb, hvor guder havde mødre og kun en guddommelig natur, der selvfølgelig kunne optræde i menneskeskikkelse (inkarneres). Dette er ikke stedet til at argumentere nærmere for holdbarheden af

dette synspunkt, men jeg vil dog ikke undlade at nævne de ægyptiske såkaldte fødselslegender, hvor gud i menneskeskikkelse avler sin søn gennem det kvindelige medium, der således både er guds moder, guds hustru og guds søster.

Shenute

Både Shenutes egne værker og navnlig teksterne om ham forbinder ham på forskellig måde med alt dette. Fra en række kilder – herunder også tekster fra Shenutes hånd – ved vi, at han deltog i kirkemødet i Ephesos i 431. Teksten, som de følgende to uddrag er taget fra, er Dioskur Is såkaldte erindringer. Dioskur I efterfulgte Kyrillos I som den 25 patriark på Sankt Markus trone i Alexandria (444-458). Det var under hans patriarkat, at det kom til det brud mellem den ægyptiske kirke og den ortodokse kirke, som medførte, at den førstnævnte begyndte sin lange og stridsfyldte vej mod det, den er i dag, den koptiske kirke. I Dioskurs tekst berettes følgende:

Der var et kloster i nomet Shmin overfor en by, som kaldes Athribis. Det var den by, som var knyttet til den hellige fader Shenute, archimandriten, som drog til kirkemødet i Ephesos sammen med den hellige Kyrillos. Da han var blevet gammel, indsatte han en (munk), hvis navn er Besa, over brødrene.

Engang da Shenute sov, vågnede han og kaldte på brødrene og sagde til dem: "Jeg så mig selv, brødre, dengang da jeg tilbragte mange dage på synoden med at kæmpe for troen sammen med den hellige Kyrillos – dengang da biskoppen af Antaeopolis, Makarios, skulle komme i sidste stund og høste hele dagens løn. Samme nat så jeg mig selv i et syn, hvori Frelseren sad på besøg ved mit leje. Jeg sagde til ham: "Min Herre og Gud, kan du ikke give mig styrke nu ligesom tidligere?" Frelseren sagde til mig: "Åh Shenute, du skal leve et stykke tid endnu på trods af, at du har levet længe og er blevet 109 år og skønt du allerede længe har gjort tjeneste så vel. Du skal ikke forlade dette legeme endnu og komme til os, for der er endnu en synode, førend du kommer til os, hvor man vil tale blasfemisk mod mig ligesom det var tilfældet med Arius.

Dengang jeg viste mig for Peter, ærkebiskoppen og martyren,¹⁷ var kjortlen på mig sønderrevet, og jeg måtte holde de to sider af min kjortel og føre dem sammen for at mit legeme ikke skulle blive blottet. Den hellige mand skreg straks til mig: "Herre, hvem

Oversigt over de vigtigste forskelle

Arius	Kristus står under og er skabt af faderen.
Nestorios	Kristus har to naturer, der kan adskilles – på samme måde som ægyptologer anvender begrebet synkretisme om det, der også kan kaldes bindestregs-guder. Logos – det guddommelige Ord – er altså ikke forenet med den menneskelige natur, men bor i den. Kritikerne ville sige, at Nestorios opdelte Jesus i to personer.
Kyrillos	Kristus var en person med to naturer.
Monofysitismen	Guddommelig natur har opslugt den menneskelige.
Chalcedon	Kristus er helt og fuldt gud og helt og fuldt menneske. De to naturer udgør en fuldendt, mystisk enhed

har sønderrevet din kjortel?”. Jeg sagde: “Det er Arius, som har sønderrevet min kjortel.”

Og se nu, Åh Shenute, hvorledes Arius har grebet den ene side af min kjortel, og Nestorios har grebet fat i den anden. Og de har trukket i de to og har sønderrevet min kjortel: De har adskilt mig fra min Fader og fra Helligånden, således at vi er blevet fire personer.¹⁸ Send nu Besa til Makarios, biskoppen af Antaeopolis; sig alle disse ord til Besa og lad ham gentage dem for Makarios. Makarios skal nemlig modtage martyriet for troens skyld. Send ham i en fart, fordi afgudsdyrkerne har rejst sig mod ham i hans nome.”

Så snart Frelseren havde udtalt disse ord til den hellige Shenute, profeten og archimandriten, så steg han op i himlen.¹⁹

Efter kirkemødet i Ephesos i 431 var der mange, især i den østlige del af Romerriget, der stadigvæk havde det svært med Jesu dobbelte natur. En archimandrit fra Konstantinopel ved navn Eutyches prædikede således, at Jesus efter menneskevordelsen kun havde en natur tilbage. Den menneskelige var helt og fuldt opslugt af den guddommelige, “som en dråbe honning i havet”. Dette synspunkt, som er kernen i den monofysitiske lære, blev støttet af Dioskur på et kirkemøde under hans forsæde i Ephesos i 449.

Striden om Kristi natur handlede naturligvis også om magt. Romerriget var et utroligt heterogent rige. Der var spændinger mellem det østromerske og det vestromerske rige, og naturligvis også indenfor hvert af disse. Kirken var organisatorisk kraftigt integreret i statsapparatet. Religionen var det nærmeste man på den tid kunne komme til et fælles grundlag, ja endog til et fælles projekt, og konflikter og forskellige politiske interesser kom derfor også til udtryk gennem den religiøse diskurs og kirkepolitik. Teologiske diskussioner var bogstaveligt taget hverdagskost. Biskop Gregorius af Nyssa (ca. 335-395) i det nuværende centrale Tyrkiet harcelerede over tingenes tilstand i følgende vidunderlige passage:

Hver eneste del af byen er fyldt med sådan snak: gaderne, gadekrydsene, torvene, boulevarderne. Det kommer fra klædehandlerne, vekselererne, købmændene. Hvis du spørger en vekseler om kurserne, så svarer han dig med en afhandling om hvorvidt Sønnen er avlet eller skabt. Hvis du stiller spørgsmål om prisen på brød, så får du svaret: “Faderen er den største, Sønnen er mindre.” Og hvis du foreslår, at det ville være en god ide at tage et bad, så får du at høre: “Sønnen blev skabt af det ikke-eksisterende.”²⁰

Holdningerne til de divergerende kristologier kunne heller ikke løsrives fra de geo-politiske ambitioner hos kirkens ledende prælater. Særligt for biskoppen på Sankt Peters trone i Rom var det helt utåleligt at skulle stå i skyggen af Alexandria eller Konstantinopel, ikke mindst fordi kirkemødet i Konstantinopel i 381 og under medvirken af kejser Theodosios I havde fastlagt en rangorden, hvorefter Konstantinopel var nummer to i rang efter Rom. Pave Leo I kaldte simpelthen Dioskur for en “ny Farao” og kirkemødet i Ephesos i 449 for et “Røverkoncil.” Ved koncilet i Chalcedon i 451 kom Dioskur, som på grund af sin korrupte embedsførelse heller ikke hos sine egne nød en ubetinget støtte, i mindretal og blev afsat.

Røverkoncilets beslutninger blev ganske givet gennemtvunget med en vis magtanvendelse. Dioskur var mødt op med noget, der efter moderne sprogbrug måske kan karakteriseres som en mindre militis, og i følget siges også Shenute at have befundet sig. I håndskriftet, som nok med urette siges at være Dioskurs erindringer, finder vi bl.a. nedenstående beretning om Shenute.

Som allerede antydte var kirkemøderne på den tid i høj grad ufredelige. Når de ledende personligheder mødtes med andre havde de ofte følge af folk, som var slagkraftige både verbalt og korporligt. På de store kirkemøder i det 5. århundrede var de stridende patriarker ledsaget af stribevis af biskopper, og en enkelt af dem, Kyrillos I, havde sågar sit eget korps af munke, parabolani’erne, hvad der betyder de som risikerer deres liv. Undertiden fandtes begge

former for slagkraft forenede i én person, og ifølge overleveringen var netop Shenute et sådant tilfælde. Han greb mange gange til anvendelsen af vold, og det kan da også være årsagen til, at Shenute sågar hævdes at være ansvarlig for Nestorios' død – hvis vi skal tro Dioskurs erindringer.

Situationen er den, at ærkebiskoppen af Konstantinopel har bedt Dioskur om at komme til kirkemødet i Konstantinopel. Da han er ankommet sammen med Makarios, biskoppen af Antaeopolis, beretter han følgende:

Da vi havde afsluttet andagten, gik vi hen til vort logi. Eunukken Misal kom da til os og sagde: "Det er nu fire dage siden kongen sendte bud efter Nestorios i (hans) eksil, men jeg har ikke vidst (det) førend i dag og er (nu) kommet for at fortælle jer det." Den ærværdige (Makarios) sagde til ham: "Jeg ved det godt, min søn, men sendebudet vil ikke finde ham i live, fordi det nu er fire dage siden denne ugudelige døde på mere uværdig vis end noget andet menneske." Jeg sagde til ham: "Hvorfra ved du det, min fader." Han sagde til mig: "Det er nu fjerde nat, siden jeg så mig selv stående i lejren Symbol, jeg og den hellige profet fader Shenute, som vi havde opfordret til at komme til kirkemødet, men – konstaterede vi – hvis krop var for svag. Han kom ikke med os i kød og blod, men kom med os i ånden.

Jeg så Nestorios tale med ham: "Tag disse penge og fordel dem til de fattige." Den hellige profet fader Shenute sagde til ham: "Anerkend at Jomfru Maria er Gudfødterske²¹ og så skal jeg uddele dem på dine vegne." Men denne ugudelige Nestorios svarede med sin tunge, som fortjener at blive revet ud: "Der var 800 biskopper [på kirkemødet i Ephesos] som ikke kunne overtale mig til at sige dette ord, og så vil du have mig til at sige, at en kvinde har født Gud!" Da han havde erklæret dette, sagde den ærværdige fader Shenute til ham: "Du er forbandet

(anathema), du og dine penge." Derpå vinkede Shenute med sin hånd til en engel, og han (formodentlig englen) gennemtævede ham (Nestorios) med kraftige slag og lod ham ligge i stor pine i tre timer, idet hans tunge gled ud af hans mund, mens maddiker gnavede løs på den. Han døde en forfærdelig død. Da det var overstået, sagde Shenute til mig: "Få fat i patriarken Dioskur (og fortæl ham det), og selv vil jeg sige ham farvel: "Vi ser ikke hinanden igen i legemet, men vi ser hinanden hos Kristus, Frelseren. Lad os søge hinanden hos Herren." I det samme vågnede jeg op fra mit drømmesyn, og se, så kom brevene. Da jeg læste dem,²² forstod jeg, at Shenute var bærer af Helligånden og havde profet-ånd i sig, og uden nogen forsinkelse tog man Nestorios' breve og bragte dem til Kejseren, fyldt, som de var, med al slags blasfemi, som får mig til at holde munden lukket for ikke at udtale dem, så at jeg ikke tilsmudser min mund.²³

ΑΠΑ ΨΕΝΟΥΤΕ

I en følgende artikel vil jeg give et indtryk af Shenute som teolog og prædikant, om hans heftige og til tider voldelige kamp mod hedenskaben og den hedenske overklasse. Og endelig vil jeg fortælle om hans enorme betydning for klosterbevægelsen. Gennem Shenutes egne skrifter vil vi også få et bedre billede af Ægypten et par århundreder før landet blev erobret af araberne.

Fig. 5 Det hvide kloster og den nyere indgang. Foto Louise Blanke.

NOTER

- 1 Se S. L. Emmel, *Shenoute's Literary Corpus*, 2004, I, s. 8-12.
- 2 Besa, *Sinuthii Vita Bohairice* (ed. Leipholdt), s. 25-26.
- 3 Besa, *Sinuthii Vita Bohairice* (ed. Leipholdt), s. 8.
- 4 En jødisk-kristen retning. Det er omstridt, hvornår dens indflydelse forsvinder. I allernyeste tid er der gjort forsøg på at genoplive ebjonitismen.
- 5 Synspunktet blev fordømt på kirkemødet i Nicaea i 325.
- 6 Doketismen mener, at Jesu fremtræden i et menneskelegeme egentlig er en illusion. Da han kun syntes at være et menneske, kunne han heller ikke reelt lide døden på korset. Denne opfattelse har fundet sin vej til Koranen, hvor det i Sura 4.157 hedder: "Kun få af dem er troende – fordi de var vantro og rettede en alvorlig og falsk anklage mod Maria, og fordi de sagde: "Vi har dræbt Messias, Jesus, Marias søn, Guds udsending" – men de dræbte ham ikke, de korsfæstede ham ikke. Det forekom dem blot således. De, der er uenig om ham, er i tvivl om den sag. De har ingen viden derom, men kun løse formodninger. De har med sikkerhed ikke dræbt ham." (Oversættelse af E. Wulff, 2006.)
- 7 Der findes flere former for adoptionisme, som i tur og orden er blevet fordømt på en række kirkemøder op gennem tiden, se f.eks. C. J. Hefele og H. Leclercq, *Histoire des Conciles d'après les Documents Originaux*, 1910, vol. III,2, s.1001 ff.
- 8 Bekendelsen er længere end her citeret – og er faktisk overordentlig interessant at læse, selvom hvert eneste ord er ladet med specielle betydningslag. Græsk tekst og fransk oversættelse i Hefele og Leclercq, *Histoire des Conciles*, 1908, vol. II,2, s. 722-731. Græsk tekst også i E. Schwartz, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, II,1,2, 19, s.129-130. Engelsk oversættelse i W. H. C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement. Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*, 1972, s.1-2.
- 9 Grundlæggende for enhver diskussion er Hefele og Leclercq, *Histoire des Conciles*, 1907, vol. I,1, s.349 ff.
- 10 For de oprindelige græske og latinske formuleringer se Hefele og Leclercq, *Histoire des Conciles*, 1907, vol. I,1, s. 442-448.
- 11 I den nu gældende version lyder det sådan: Jeg tror på én Gud Fader...og på én Herre, Jesus Kristus, guds enbårne søn, som fra evighed er FØDT af faderen...FØDT, ikke SKABT, af SAMME VÆSEN som faderen...(Credo in unum Deum Patrem...in unum Dominum Jesum Christum, filium unigenitum et ex patre NATUM ante omnia sæcula...GENITUM non FACTUM CONSUBSTANTIALEM PATRI...et in Spiritum Sanctum Dominum...qui ex Patre Filioque procedit).
- 12 Se nærmere hos R. P. C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God. The Arian Controversy 318-381*, 1988.
- 13 For det Nestorianske kætteri og fordømmelsen af det se nærmere i Hefele og Leclercq, *Histoire des Conciles*, 1908, vol. II,1, s. 233 ff.
- 14 Kyrillos I var den 24. patriark i Alexandria og regerede fra 412-444. Han anses for at være en af den koptiske kirkes største skikkelser. Han var en svoren fjende af tidens nyplatonisme, en modstander af Alexandrias jødiske befolkning, magtfuld og korrupt – og en blændende teolog. I eftertiden er det dog navnlig hans indædte kamp mod Nestorios og hans omfattende litterære produktion, som huskes.
- 15 For at få fat i alle nuancerne må man gå til de originale dokumenter. Både Kyrillos' og Nestorios' anathemaer findes i Hefele og Leclercq, *Histoire des Conciles*, 1908, vol. II,1, s. 268-286. Om Kyrillos Kristologi, se især s. 272 n.1
- 16 Hefele og Leclercq, *Histoire des Conciles*, 1908 II,1 s. 396.
- 17 Peter I var den 17. patriark i Alexandria (300-311). Peters kamp mod Arius er kendt fra andre kilder – som heller ikke er overdrevent troværdige. Arius blev først rigtig farlig i årene efter Peters død. Han døde under de store forfølgelser af kristne i begyndelsen af det 4. århundrede.
- 18 Jesus tælles i denne udlægning af det nestorianske kætteri som to personer, jf. ovenfor.
- 19 E. Revillout, *Mémoire sur les Blemmyes*, 1874, s. 48-50; E. Amélineau, *Monuments pour servir à l'histoire de l'Égypte chrétienne aux IVe et Ve siècles*, 1888, s. 110-111.
- 20 *De Deitate Filii et Spiritus Sancti* (Om Sønnens guddommelighed og den Hellige Ånd), i *Patrologiae Graeca*, 46:557, oversat efter Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, 1988, s. 806.
- 21 Teksten har her de koptiske ord *mas* for det græske *tókos* og *noute* for græsk *theos*.
- 22 Kopterne siger "hørte dem", fordi man i oldtiden altid læste højt.
- 23 Amélineau, *Monuments pour servir à l'histoire de l'Égypte chrétienne aux IVe et Ve siècles*, 1888, s. 144-146; hovedparten af teksten også i Revillout, *Mémoire sur les Blemmyes*, 1874, pp. 28-30.

Konference i Portugal

I oktober i år afholdtes den anden internationale kongres for unge ægyptologer i Lissabon (den første fandt sted i Rom for to år siden). Til det formål var en håndfuld etablerede "professorer" særligt inviteret. Det drejede sig om "ægyptologiens nestor", schweizeren Erik Hornung, især kendt for sine mange bøger om ægyptisk religion; Rosalie David fra Manchester, kendt for sit store arbejde med mumier; Ian Shaw fra Liverpool, der pt graver i Gurob i Fayum; Josep Padro fra Barcelona og undertegnede, der formodentlig var blevet udvalgt på grund af kongressens tema: Sex i det gamle Ægypten.

Der var en utrolig masse indlæg fra yngre ægyptologer fra Portugal, Italien, Spanien, Frankrig, England, Ungarn samt fra Rune Nyord fra Carsten Niebuhr Institutet. Vi kom godt rundt i emnet, selv om nogle af bidragene nok var lidt i periferien. Der var simultantolkning til engelsk og fransk, og hele arrangementet var stort og professionelt slået op. Det blev afholdt på Museu Farmácia, en større villa fra 1800-tallet i byen med udsigt over Atlanterhavet.

Portugal er nok lidt ny i ægyptologisk sammenhæng, selv om landet i oldtiden blev besøgt af fønikerne, der bragte en vis inspiration med østfra. I Lissabon og omegn findes der ikke færre end 72 museer, og mange af dem har genstande fra Ægypten (se boks). En af de smukkeste samlinger af ægyptisk kunst i verden findes i Gulbenkian-samlingen, der også rummer kinesisk og islamisk kunst samt europæiske malerier, alt i udsøgt kvalitet. Det er en lille samling, der blot fylder et enkelt rum, men kvaliteten er overraskende og udsøgt. Det arkæologiske museum i det gamle kloster S. Jeronimos har to rum med mere gængse ægyptiske ting, men til gengæld er der udgivet et vægtigt katalog til at ledsage dem. Farmacimuseet har en lille, men pæn samling af genstande fra Ægypten og andre antikke områder (ud over nyere, men dog et par hundrede år gamle fascinerende apotekerinteriører), og man forsøger til stadighed at indkøbe nye værker, der belyser lægekunstens historie.

På universitetet i Lissabon og i Oporto undervises der i ægyptologi som en del af "førklassiske studier".* Især har professor Luis Manuel Araújo i Lissabon markeret sig med en række oversættelser

og publikationer på portugisisk, hvoriblandt *O Clero do Deus Amon no Antigo Egipto* fra 1999; *Egipto: As Pirâmides do Império Antigo* fra 1993; samt (relevant for kongressen) *Estudos sobre Erotismo no Antigo Egipto* udgivet i 1995.

Den næste konference for unge ægyptologer er planlagt til at foregå i Budapest i 2008. Emnet vil her være "Økonomi og handel".

LM

Fig. 1 Statue af Calouste Gulbenkian foran en kopi af Horus-falken i Edfu, opstillet foran Gulbenkian-museet i Lissabon. Foto LM.

National Archaeology Museum of Lisbon – 584 items (309 on exhibition) www.mnarqueologia-ipmuseus.pt/?a=2&x=2&cc_tipo=&cc_faqs=&cc_actividade=&p=

Porto Faculty of Sciences Museum – Porto – 103 items www2.fc.up.pt/home/museus/mus_arq.html

Portuguese Pharmacy Museum of Lisbon – 100 items

www.anf.pt/site/index.php?page=data/anf/museu_farmacia.php

Portuguese Geographical Society of Lisbon – 97 items

<http://socgeografia-lisboa.planetaclix.pt/>

Portuguese Calouste Gulbenkian Museum – Lisbon – 54 items (40 on exhibition) museu.gulbenkian.pt/nucleos.asp?nuc=a1&lang=en
museu.gulbenkian.pt/serv_edu/navigating_through_ancient_egypt/index.html

Solar Condes Resende – Canelas – 20 items

www.gaianima.pt/solarcondesresende/

Portuguese Caramulo Museum – Caramulo – 8 items

www.museu-caramulo.net/uk/arte.shtml

Soares dos Reis Museum – Porto – 8 items

www.mnsr-ipmuseus.pt/museu/edificio/index.html

Uddrag af liste over offentlige samlinger i Portugal med mere end 8 ægyptiske genstande. Derudover findes enkelte genstande i andre museer samt varierende antal i privatsamlinger.

* Tak til Paula Veiga for detaljerede oplysninger om ægyptologi på universitetsniveau i Portugal.

FUND & FORSKNING

Amenophis III's dødetempel i Theben

I otte sæsoner har projektet for bevaring af Memnonkolosserne og Amenophis III's dødetempel været i gang. I foråret 2006 har man koncentreret sig om dræning af området omkring templets peristylgård og hypostylhal, og man har blandt andet sænket grundvandsstanden 3,5 m. Dette indebar gravning af grøfter, nedlæggelse af drænrør, opmåling og fjernelse af bygningsrester til senere tilbageplacering, når drænrørene er nedlagt. I forbindelse med dette arbejde har man fundet (endnu) en kolossalstatue af Amenophis III af rød granit, der efter arkæologernes ord skulle være den smukkeste til dato af denne konge. Næsten overalt, hvor man satte en spade i jorden, dukkede statuer af løvegudinden Sakhmet op, og indtil nu er der fundet 41 Sakhmet'er bare i denne 8. sæson! Det giver ialt 62 statuer af Sakhmet, siden projektet begyndte i 2000. En sjov detalje er, at Sakhmet'erne fundet i hypostylhallen er stående, mens Sakhmet'erne i peristylgården er siddende.

I mange år var Amenophis III's dødetempel kun kendt pga. Memnonkolosserne, men nu har det igangværende projekt efterhånden afsløret mere og mere af et dødetempel, der må have været et af de mest imponerende på Thebens Vestbred.

H. Sourouzian i *Egyptian Archaeology* 29, 2006, s. 21-24.

Pestårets Sakhmet

I en periode på otte år (år 12-20) i Amenophis III's regeringstid er de skrevne kilder tavse. Samtidig sker der væsentlige forandringer i religionen, kunsten, begravelses- og ægteskabs-

Sakhmet i
Mut-templet.
Foto LM.

praksis. Hvorfor? Svaret kan måske findes i Amenophis III's overvældende interesse for den relativt "lille" gudinde Sakhmet: Amenophis III bestilte mere end 700 over-legemsstore statuer af denne gudinde med løvehoved. Det er flere end af alle andre gudestatuer fra hans regering tilsammen! I hans tid er der stort set ingen krige, så vi må se på et af Sakhmets andre interesseområder: pest. Flere Amarna-breve refererer til epidemier, og andre tekster antyder, at hittiternes konge, Suppiluliumash, døde under en af dem. Var der pest i Ægyptens nabolande, er det yderst sandsynligt, at der også var pest i Ægypten i Amenophis III's år 12-20.

Dokumenterede epidemier har hærget Middelhavsområdet adskillige gange:

- Pesten i Athen, 430-426 f.Kr. (den er blevet videnskabeligt identificeret til at være tyfus)
- Den Antoninske Pest, sent 2. årh. e.Kr.
- Pest i det Romerske Imperium, midten af det 3. årh. e.Kr.
- Den Justinianske Pest, midten af det 6. årh. e.Kr.

- Den Sorte Død, 1347-1350 e.Kr.
- Og herefter vender pesten tilbage ca. hvert 8-10 år

Efterveerne efter disse (relativt) veldokumenterede epidemier kan sammenlignes med, hvad der sker i Ægypten i årene efter Amenophis III's år 20: ændring af kunsten (kunstnerne dør); ændring i religionen (præsterne (under DSD er det munkene) dør); udflytning til "rene" steder (Malqata – og måske Amarna); affolkning af hele områder (Nubien bringes som eksempel med reference til Sæve-Söderbergs rapport fra udgravninger dér). Her er det, at den intense dyrkning af Sakhmet kommer ind: Som tilbedelsen af St. Sebastian (beskytterhelgen mod pest) tiltog i Toscana under og efter Den Sorte Død, således intensiveredes kulten for Sakhmet under Amenophis III, mens Khonsu (en ellers blodtørstig gud) "genopstår" som healer-gud. Og måske kan Akhenatens overgang til Aten skyldes en følelse af, at de gamle guder har svigtet ham i flere efterfølgende tilfælde af pest, idet de ikke engang har kunnet beskytte deres egne præster fra at dø af

pesten... Det er måske i pestens lys at man skal se Amenophis III's ægteskab med sine døtre og med prinsesser fra Mitanni (Tadukhepa og dennes niece Gilukhepa), Babylon (to stk.) og datteren af kongen af Arzawa: der er akut behov for nyt blod i kongehuset og flere børn. Måske døde kronprins Thutmosis af pesten? Måske skal vi takke *Yersinia pestis* for Amarna-perioden....

Kmt 17/3, 2006, s. 36-45 & s. 83-84.

Vil man vide mere om Pesten (1347 og frem) kan klart anbefales D. Harrison, *Stora Döden*, Stockholm 2000 og A. P. Kozloff, 'Bubonic plague during the reign of Amenhotep 3.?' i *Kmt* 17/3, s. 36-46.

Qasr Ibrim – Nubien

Qasr Ibrim er en lillebitte ø 15-20 m ud for Nasser-søens østbred godt 200 km syd for Aswan. Her har EES arbejdet siden 1961. Stedet er pga. det tørre klima ideelt til bevarelse af organisk materiale så som tekstiler og planterester. Hvor planterester andre steder mestendels er bevaret i forkullet form, er de her bevaret fuldstændigt i udtørret form, så at alt – helt ned til kronblade – er bevaret. Disse enorme mængder (det er måske den største samling arkæobotanisk materiale fra Ægypten der overhovedet er undersøgt) af utroligt velbevarede planterester udgør en fantastisk mulighed for at undersøge den landbrugshistoriske udvikling i Nedre Nubien.

Den tidligste landbrugsfase, der kan identificeres, er tidlig Napatæisk (9. – midt 7. årh. f.Kr.). Hvad man fandt her svarer nogenlunde til hvad man har kunnet finde længere nordpå i Nildalen i Ægypten: emmer (*Triticum turgidum* L. ssp. *diciccon*), byg (*Hordeum vulgare* L.) som madafgrøder og hør (*Linum usitatissimum* L.) som fiberafgrøde.

I romersk tid møder vi de samme afgrøder, men nye er kommet til: bomuld – her i skikkelse af frø – (*Gossypium* sp.), durum-hvede (*Triticum turgidum* ssp. *Turgidum* conv. *durum*), dyrket sorghum (*Sorghum bicolor bicolor*), ærter (*Pisum sativum* L.), oliven

Qasr Ibrim. Foto LM.

(*Olea europaea* L.) og druer (*Vitis vinifera* L.).

Den største ændring sker i den meroitiske periode (350-550 e.Kr.). Her bliver sorghum den dominerende afgrøde frem for hvede. Bomuldsfrø forekommer stadig og i sådanne mængder, at det er sandsynligt, at bomuld blev dyrket i omegnen. En nyhed er *lablab*-bønnen (*Lablab purpureus*); både bønner og bælle blev fundet. Dette er første gang man arkæologisk har fundet dyrket *lablab*-bønne i Afrika; også denne afgrøde synes at have været dyrket lokalt.

Herefter synes der ikke at være sket meget rent agrikulturelt før i den Osmanniske periode, hvor *Sorghum bicolor bicolor* erstattes af *Sorghum bicolor durra*.

A. Clapman og P. Rowley-Conwy, 'Qasr Ibrim's archaeobotany', *Egyptian Archaeology* 29, 2006, s. 6-7.

Nødudgravninger ved Nilens fjerde katarakt

I 1940'erne planlagdes en dæmning over Nilen ved den fjerde katarakt, Merowe-dæmningen, for at kontrollere floden til gavn for Ægypten. I 1980'erne blev projektet genoplivet af Sudans regering som et hydro-elektrisk tiltag. I november 2003 gik arbejdet endelig i gang

med planlagt afslutning i september 2008.

Området der står til at blive oversvømmet, 170 km af Nildalen, er blevet delt ud til flere arkæologiske koncessioner til hasteudgravninger. Den største af disse, over 40 km af Nilens Vestbred inklusive øer, er gået til *Sudan Archaeological Research Society* (SARS). I sæsonerne 2004-2005 og 2005-2006 har man koncentreret sig om lokaliteten ed-Doma i den øvre ende af koncessionen. Det undersøgte område dækker 6,5 km², og mere end 700 *sites* blev lokaliseret og registreret. Det drejede sig om både bopladser og gravpladser. Det tidligste materiale fra området daterer sig til mellem-palæolithikum for ca. 150.000 år siden, men det er først fra neolithikum (omkring 5500 f.v.t.), at det vrirler med menneskelige levn. Omkring 2400 f.Kr. opstod et større rige syd for den tredje katarakt, kendt af oldtidens ægyptere som Kush og med centrum i Kerma. Hidtil har man ment, at dette riges sydlige grænse lå i omegnen af Gebel Barkal, men det ser ud til at det kushitiske rige gik helt ned til den fjerde katarakt. I det attende århundrede f.Kr. dominerede Kush Nilen helt op til den første katarakt. Der er ikke fundet ægyptiske inskriptioner i området, men til gengæld en mængde keramik. Da Ægypten træk-

ker sig fra det nordlige Sudan omkring 1070 f.Kr. bliver det heraf opståede vakuum opfyldt af det andet kushitiske rige – kaldet det napatæiske og det meroitiske rige. Rester fra denne periode er sjældne i omegnen af ed-Doma. Til gengæld er tumulus-grave fra den post-meroitiske periode (midt 4. til midt 6. årh. e.Kr.) meget almindelige. Området lå inden for det middelalderlige rige Makuria, der blev kristnet i det 6. årh. og kristne begravelse er hyppige og velbevarede m.h.t. tekstiler og humane levn. Der er ikke fundet syn-derlige rester af huse.

Alt i alt er der registreret over 1000 arkæologiske områder i SARS's konces-sion alene, og meget tyder på at områ-det ikke har været så ugæstmildt som tidligere antaget, endda synes det, at området har været relativt velstående: en kushitisk pyramide og en massiv middelalderlig fæstning er identificeret.

Der er formentlig yderligere to års arbejde for SARS, før området omkring den fjerde katarakt er oversvømmet og de arkæologiske efterladenskaber er tabt for evigt.

D. Welsby, 'Rescue archaeology at the Fourth Nile Cataract', *Egyptian Archae-ology*, 29, 2006, s. 9-12. Se mere på www.sudarchrs.org.uk

Ægyptens ældste linned

Gertrude Caton Thompson (1888-1985) var en af de formidable, britiske, kvindelige arkæologer, der udforskede de fjerneste egne i begyndelsen af 1900-tallet. Mellem 1921 og 1926 studerede hun under Petrie på University College og var med ham i Abydos og Oxyrhynchos i 1921-22 og i Qau i 1924. Hun fandt den prædynastiske beboelse i Hamamieh fra Badari-perioden i 1925. Indimellem studerede hun geologi og fysisk geografi for bedre at kunne forstå den præhistoriske arkæologi. I 1925-26 arbejdede hun i Fayum. Sammen med geologen Elinor Gardner fandt hun, hvad der vel er Ægyptens ældste tekstil fra mindst 5000 f.Kr. Disse tekstiler er blevet undersøgt i 2000 og 2002 af Jana Jones og Ron

Oldfield, Macquarie University, Sydney, Australien.

Skønt der aldrig var tvivl om, at mate-rialet var hør, mente Caton Thompson i sin *The Desert Fayum* fra 1934, at det ikke nødvendigvis var *Linum ustatis-simum*, den domesticerede hør der dyrkes i Ægypten op til i dag; men det har de nye undersøgelser bekræftet, at det er.

At forberede den høstede hørplante er en temmelig besværlig og avanceret proces, men denne mestrede man tydeligvis allerede i ægyptisk neolithikum. Imidler-tid var tråden ret løst spundet (ca. 0,7 mm i diameter) og stoffet ujævnt vævet (18 x 16 tråde / cm²). Tråden var først spundet i 'Z' og derefter tvundet i 'S' (det kaldes 'z2S'). Det svarer til fund fra bl.a. Catal Hüyük (6. årt. f.Kr.) i Anato-lien og før-keramisk neolithikum B-tekstiler fra Nahal Hemar i Levanten.

Først fra Badari-perioden (ca. 4500-4100 f.Kr.) finder vi igen tekstiler i Ægypten. Disse stoffer er også vævet udelukkende af tråde af 'z2S'-typen; men i prædynastisk tid sker der en æn-dring: man skifter til en enkelt S-spundet tråd. Fra Naqada IC (ca. 3800 f.Kr.) bliver den dobbelt-tvundne 'z2S'-tråd gradvis skiftet ud med den enkelt 'S'-spundne, og fra Naqada IIB (ca. 3600 f. Kr.) bliver al ægyptisk tekstil vævet af enkelt 'S'-spundet tråd. Denne tråd er finere, længere og stærkere end 'z2S'-tråden. Hvorfor man skiftede fra det ene til det andet er uvist, men medvirkende faktorer kan være at hørfibrene af natu-ren selv er S-drejede samt ny teknologi. J. Jones og R. Oldfield, 'Egypt's earliest linen', *Egyptian Archaeology* 29, 2006, s. 33-35.

Vin, vin! Vi vil ha' vin!

I Papyrus 04/1 omtales en undersøgelse, som den catalanske farmaceut/kemiker Maria Rosa Guasch Jané og hendes kol-leger (fra Universitat de Barcelona) har foretaget på få milligram udskrab fra en af Tutankhamons vinkrukker. Denne undersøgelse beviste med 100% sikker-hed, at vinen i denne krukke var frem-stillet af røde druer (tilstedeværelsen af syringasyre). Nu har efterfølgende un-

dersøgelser af andre af Tuts vinkrukker vist, at den alkoholiske drik *shedeh* ligeledes er fremstillet af røde druer. Der har tidligere været spekuleret på, om den var lavet på grundlag af dadler og/eller granatæbler; men nu ved vi, at det faktisk er druer, røde druer (syrin-gasyren igen). Øjenåbneren i Maria Rosa & Co's undersøgelser er imidler-tid, at mindst fem af Tuts krukker har indeholdt vin fremstillet af hvide druer! Hvilket er det tidligste sikre belæg for hvid vin i Ægypten [undertegnede har ellers hævdet, at hvid vin først kom til Ægypten med grækerne. Så lærte man det!]. Her er det *fraværet* af syringa-syre, der afgør sagen: ingen syringasyre = hvid vin. Alle prøver fra disse fem krukker viste nemlig tilstedeværelsen af vinsyre, der med yderst få undtagelser kun findes i drueprodukter, så vin er, hvad der var i krukkerne, hvad da også indskriften *irep*, vin, klart indikerer - men den var altså hvid!

M. R. Guasch Jané et al., 'Liquid Chro-matography with Mass Spectrometry in Tandem Mode Applied for the Identifi-cation of Wine Markers in Residues from Ancient Egyptian Vessels', *Analyt-ical Chemistry* 76, 2004, s. 1672-1677. M. R. Guasch Jané et al., 'The origin of the ancient Egyptian drink *Shedeh* re-vealed using LC/MS/MS', *Journal of Archaeological Science* 33, 2006, s. 98-101.

M. R. Guasch Jané et al., 'First Evi-dence of white wine in ancient Egypt from Tutankhamun's tomb', *Journal of Archaeological Science* 33, 2006, s.1075-1080.

(Maria Rosa Guasch Jané's ph.d-af-handling (fra 2005) kan læses (på cata-lansk – det kan sagtens lade sig gøre) på http://www.tdx.cesca.es/TESIS_UB/AVAILABLE/TDX-0727106-090406//RGJ_TESI.pdf)

Uden mad og drikke ...

Med H. Reimer som supervisor og un-der R. Kupers øverste ledelse arbejdes på Abu Ballas-ruten i den vestlige ør-ken mod – formentlig – Libyen. Man har atter lokaliseret adskillige raste-

pladser, hvoraf nogle var større lejrpladser og vandingssteder, mens andre var mindre og ikke så veludstyrede. Man fandt vandkrukker og baller med hø i primitive skjul. Dette var uden tvivl foder til æslerne og vand til dyr og mennesker på rejse vestover gennem ørkenen. Ruten er velafmærket, ikke blot ved rasteplasserne, men også ved varder. Endnu er rutens endemål ikke identificeret, eftersom den deler sig, og en gren synes at gå op mod Gilf Kebir, mens en anden går længere ind i ørkenen mod vest.

Nile Currents, *Kmt* 17/3, 2006, s. 10.

Marina el-Alamein

Denne græsk-romerske havneby blev i 1980'erne udsat for store ødelæggelser pga. byggeri af feriebyer og hoteller, indtil dette blev stoppet af SCA. Siden har arkæologer systematisk udgravet området, der blandt andet indeholder grave, en *hypogea* (et underjordisk anlæg), forum, bade, et tempel og huse. Se mere på www.arce.org Notes and News, *Egyptian Archaeology*, 29, 2006, s. 8.

Deir el-Surian – Wadi Natrun

En 1300-tals fresko af Jesu Himmelfart, der er fjernet fra Mariakirken i Deir el-Surian og flyttet til det nybyggede, nærliggende musæum, er nu færdigrestaureret (af Leiden Universitet under Karel Unnemeé). Fresken blev nedtaget fra kirkens vestre hvælv i 1991 efter en brandskade, men er nu blevet rensat og retoucheret. I kirkens nordre hvælv er en fresko af Mariæ Himmelfart blevet rensat, og der er foretaget forberedelser til en flytning til det nye museum. Dette vil afdække en afbildning af Jesu Fødsel fra det 8. årh., som man ved ligger nedenunder.

Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 29, 2006, s. 25.

Deir el-Baramus – Wadi Natrun

Leiden Universitet (også her under Karel Unnemeé) har fortsat undersøgelser i klosteret Old Baramus der tidligere også var kendt under navnet Mussa al-

Aswad [Sorte Moses]. Efter 2005 er kirken fuldstændigt undersøgt. Bygningen består af en basilika fra 5. og 6. årh. med omfattende ombygninger fra 7. til 10. århundrede. Bygningen indeholder en døbefont [kopterne døbes ved total nedsænkning] måske fra det 7. årh. Derudover findes en velbevaret cisterne under et bageri til nadverbrød. Desuden undersøgte man en af de mange eneboer-bebyggelser i omegnen af Deir el-Baramus. Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 29, 2006, s. 29.

Deir el-Bersheh

Under Harco Willems' ledelse er det Kongelige Universitet i Leuven fortsat med udgravningerne i Djehutyhoteps grav med fokus på forgården. Det viser sig at adgangen til graven tilsyneladende ikke er via fronten. Man har fundet adskillige vægfragmenter med dekoration, nogle med selvbiografisk indskrift. Man har desuden begyndt udgravning syd for munden af Wadi Nakhla af flere temmeligt fattige, men velbevarede grave. I en af dem var der et stort gravoffer bestående af mindst 13 okser [temmelig fattig?!]. En undersøgelse af et område i landsbyen udgravet i 1970'erne gav gravkammeret tilhørende en dame? ved navn Djehuty-nakht. Udfra dekorationen stammer den fra Første Mellemtid.

Se mere på <http://millennium.arts.ku-leuven.ac.be/bersha/>

Digging Diary, *Egyptian Archaeology*, 29, 2006, s. 29.

Harco Willems var i begyndelsen af 1990'erne tilknyttet Carsten Niebuhr Institutet som underviser og forsker.

NYTTIGE NET-ADRESSER

www.romeinegypt.unipi.it

Det er en vældig interessant site hvis man er interesseret i romersk Ægypten. Man kan se, hvilke kejsere har bygget/fået skrevet deres navn i hvilke templer – der er sjovt nok mange ude i udmarken. Bibliografien er rigtig god.

www.kv-63.com

om – ja, tænk engang – KV63 – den nye og mystiske grav i kongernes dal ved siden af Tuts.

MUSEER

Imhotep-museet

Ved indkørslen til det arkæologiske område i Sakkara er Imhotep-museet nu åbnet for besøgende. Det er en nydelig, enkel bygning, der indenfor er delt op i en stor midterhal og siderum. Her kan man se fragmenter af arkitektoniske elementer fra Djosers trinpyramide-anlæg og udvalgte fund fra området. Der er udmærkede plancher, men der mangler stadig en del etiketter og andre faciliteter. Der er endvidere et lille bibliotek indrettet som en mindestue for J. P. Lauer, der gennem sit meget lange liv arbejdede på at synliggøre arkitekten Imhoteps storslåede projekt for os. (LM Sakkara sept. 2006)

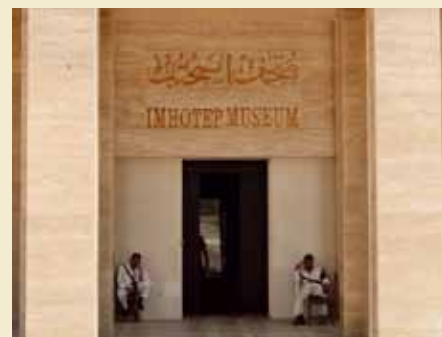

Foto Jesper Kristensen august 2006

Fitzwilliam Museum

I maj åbnede nyopstillingen af den ægyptiske afdeling i Fitzwilliam Museum i Cambridge. Samlingen har fået mere plads, og museets konservatorer har benyttet sig af muligheden for at underkaste nogle af genstandene en gennemgribende restaurering. Noget af dette arbejde kan studeres på www.fitzmuseum.cam.ac.uk

Blandt de mere spektakulære udstillede genstande kan nævnes det skulpturelle låg til Ramses IIIs sarkofag og de mange interessante ostraka med skitser fra Deir el-Medina.

(LM Cambridge nov. 2006)

Anmeldelser

Nick Drake

Nefertiti – The Book of the Dead (krimi)

ISBN 978-0-593-05405-5

349 s., £ 10.99; 129 kr. (tilbud i Politikens Boghandel)

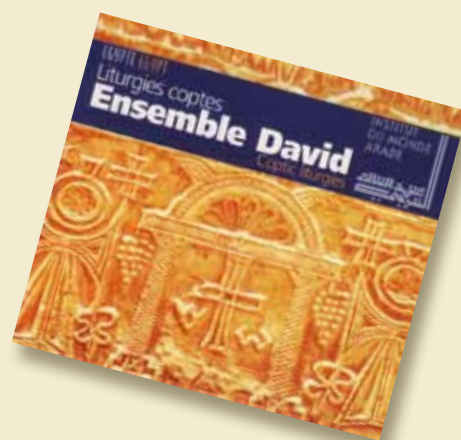
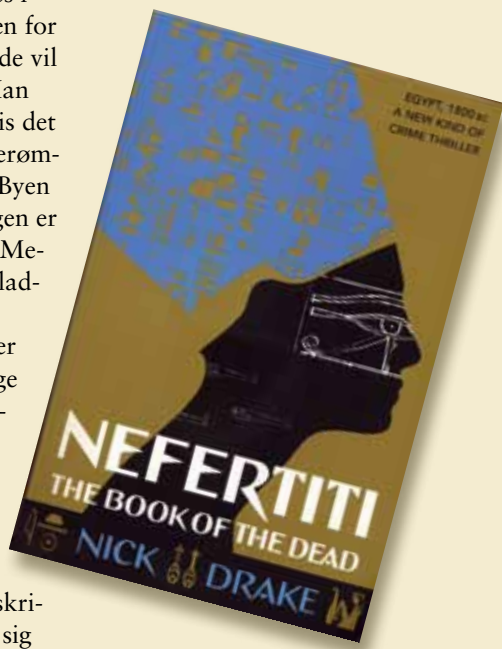
Vi skriver år 12. I den nye stadig ufærdige by, Akhetaten, forberedes en festival med indbudte vasaller og gæster fra nær og fjern. Få dage inden festivalen forsvinder den Store Kongelige Hustru, Nefertiti, sporløst. Yngste detektiv i Thebens politikorps Medjayerne, Rahotep, der er kendt for sine uortodokse (læs "moderne") metoder, tilkaldes i hemmelighed af selveste Akhenaten for at finde dronningen, for uden hende vil festen ikke kunne gennemføres. Han har 10 dage til at finde hende. Hvis det lykkes, medfører det rigdom og berømmelse. Hvis ikke ... Stemningen i Byen er trykket. "Alle" ved at dronningen er forsvundet, for den ældste datter, Meketaten, optræder som *stand in*. Sladdereren går ...

Opklaringen af mysteriet bringer Rahotep rundt til alle de forskellige kvarterer i den nye og stadig ufærdige by (der bygges rundt omkring, og det flyder med murbrokker): fra arbejderkvarteret til patriciernes villaby. Beskrivelsen af villakvarteret for aristokratiet ligner til forveksling en beskrivelse af "Sjangtofte": man lukker sig inde bag høje mure, og støj og uro er uønsket.

Formålet med vor helts tilstedeværelse i Akhetaten er ikke helt så hemmeligt som ønsket, og der er adskillige anslag mod ham. Hvem kan han stole på, og hvem skal han frygte? Det går over stok og sten og hustage, ad mørke underjordiske gange og gennem sandstorme, før vi når enden.

Personskildringerne er stort set OK, om end forfatteren måske nok kunne have brugt en "figur" som Horemheb til lidt mere, mens skildringen af Eje virker "rigtig".

Og i denne bog får vi måske et svar på, hvem der i virkeligheden boede i Nordpaladset i de sidste år!
AL

Ensemble David under ledelse af Georges Kirolos

Liturgies Coptes

Institut du Monde Arabe, 321022.

Kan formentlig skaffes via Bånd og Pladecenteret i Vognmagergade

Koptisk liturgi er som den gregorianske enstemmig. Men der holder ligheden også op, idet der i den koptiske (og i den orthodoxe) liturgi optræder vekselsang. Melodierne er simple (som også vore salmer er det), men "orientalske" og ofte ledsaget af et lille "kling-instrument" kaldet en *naqûs*. Stemmerne er dybe, sonore og let nasale. Ofte er der ingen ord, men blot lyde som "aayaa aayaa", hvilket især gælder vekselsangen, hvor forsangeren, abbeden?, synger en linje eller to, hvorefter munkene svarer med deres "aayaa aayaa". Dette lyder umiddelbart ret naivt, men ved nærmere "efterhør" forstår man, at det drejer sig om en slags ekstase: melodier, rytme og lyde (de gentagne aayaa aayaa) er utroligt beroligende og afslappende (denne anmelder vil ikke sværge på nogensinde at have hørt hele CD'en til ende før hun sov...)

Teksterne er både på græsk og koptisk, men tekstheftet gengiver desværre kun teksterne på fransk og engelsk; det er lidt ærgerligt for os sprognørder.
AL

**Nogle betragtninger over slangeguden i
Historien om den skibbrudne sømand**

Hans Kiesow

Den 2. pylon i Karnak og Nefertitis piller

Lise Manniche

**Alexandria dukker op af havet – myter
bliver levende**

Tine Bagh

Ægyptens fugle – dengang og nu

Annie Vedelsby

Ægyptologi i Australien

Lise Manniche

Shenute – en ægyptisk Elias

Paul John Frandsen

